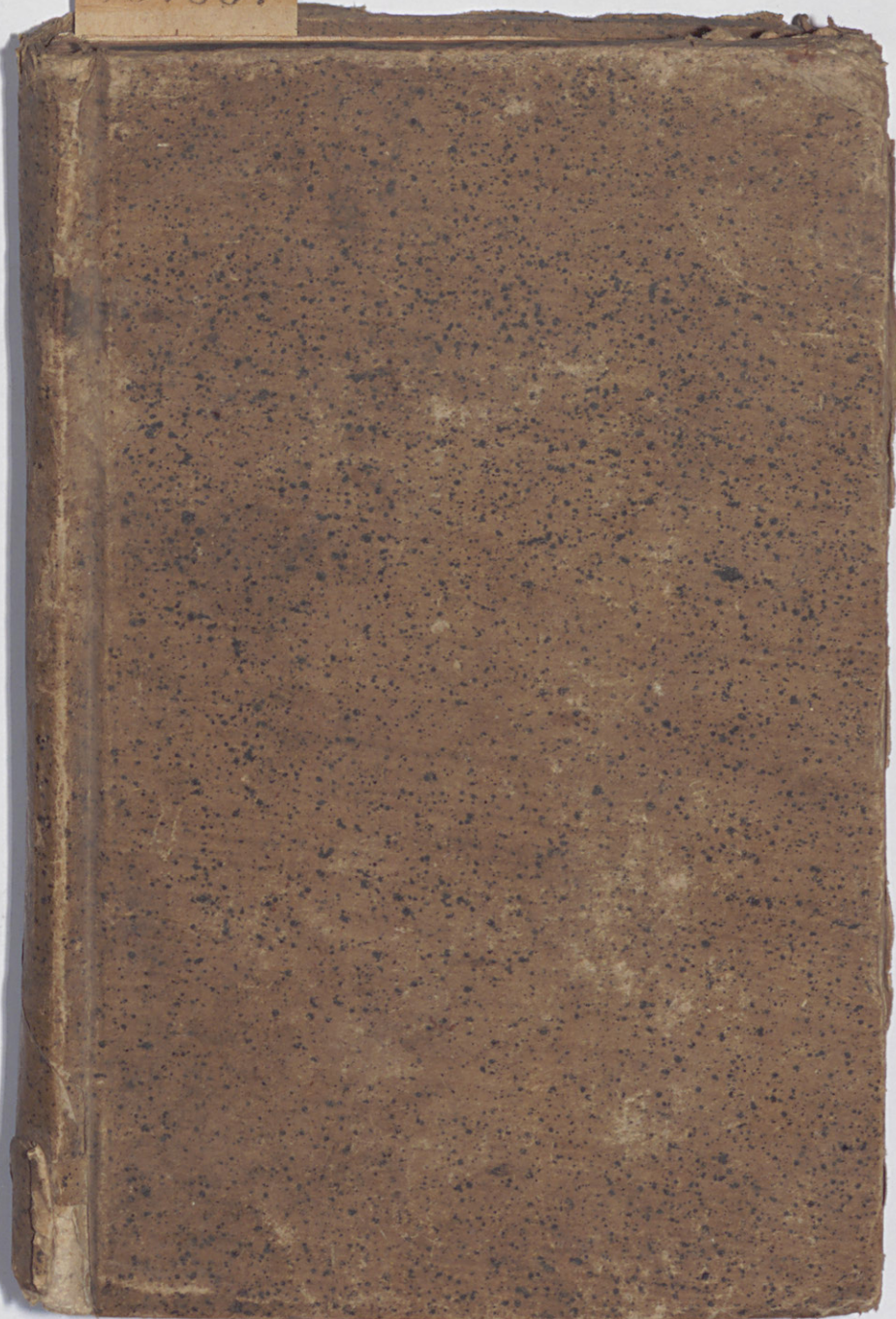
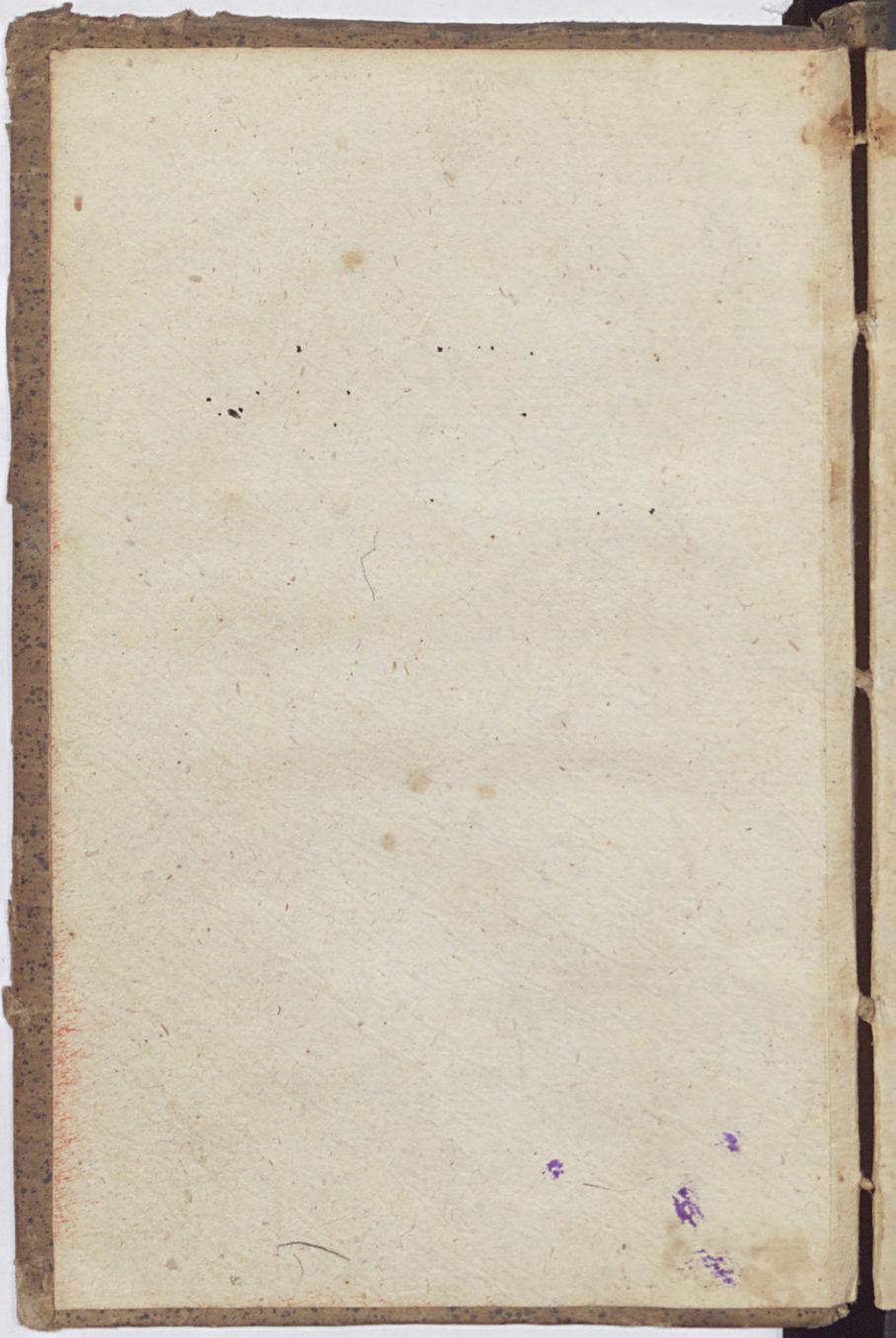

757837

A

K Ö Z N É P

MEG-VILÁGOSODÁSÁRÓL,

E N N E K

HATÁRAIRÓL ÉS HASZNAIRÓL,

ÍRTA NÉMET NYELVEN

EWALD I. L.

BÉTSBEN,

Hummel Dávid betüivel.

1 7 9 1.

És mondá az Isten: Légyen vilá-
gosság! és lön világosság.

És látá az Isten, hogy jó a' vilá-
gosság.

M ó s e s

A'
MUNKA' RENDJE.

I. SZÁM.

Nem sok nyilvánvaló, de annál több alattombanvaló ellenségei vannak ma a megvilágosodásnak. Azok közül némelyek, féltvén Despotismussokat, törnek a megvilágosodás ellen, jól lehet annak hasznáról meggyőződtek is. Az ilyeneket nem kellene megzáfolni, hanem inkább az emberiség eránt való érzést benne feléleltetni. Nints itt foganattya a megzáfolásnak,

II. SZÁM.

Némelyek tsak a megvilágosodással való villza élést, s abbéli vak buzgóságot tapasztalják; olyanokat tulajdonítanak következésül a megvilágosodásnak, mellyek annak nem következései. Az ilyeneknek meg kell előbb mutatnunk, mi ben áll

a' meg-világosodás, és meddig-terjedhet ki az a' népben, úgy meg-győződnek hafznairól.

III. S Z Á M.

A' meg-világosodásnak értelme bővebben elé adatik, 's Kant, Mendelsohn, Rehberg, Becker, és Zerranner gondolataival egybe vettetik.

IV. S Z Á M

Onnét ki-tetfzik, hogy elébb meg kell határozni, miben 's mennyiben kelletik, a' köznépnek meg-világosítani: minnek előtte azt hafznosnak, vagy károsnak lehessen mondani; mivel a' határ nélkül való meg-világosodás éppen nem a' köznépnek való.

V. S Z Á M.

Minden igen messze terjedt meg-világosodás árt a' köznépnek.

VI. S Z Á M.

Az olyan meg-világosodás-is káros, melly szörfzál hasogatóvá, 's kételkedővé téfzi a' népet. A' vallásban, és a' polgári igazgatásban való kételke-

désnek káros vólta. Igaz heresztényi megvilágosodás a' jobbágyoknak a' felsőktől való függések eránt.

VII. S Z A M.

A' ki-tsinosulás, 's a' kultura is káros. De ez különbözik a' megvilágosodástól, nem is jár egy úton véle. Nem vihet ez tehát sénkít oda, mivel sokkal más a' tzelja.

VIII. S Z A M.

Felette nehéz azt általyában meg határozni, mitsoda tárgyakra kelljen ki terjedni a' megvilágosodásnak. Ezt már könnyebben: mit kellefsék el követni az Orfz ágnak a' népre nézve. Ezen tárgyak meg határozattnak.

IX. S Z A M.

Mindenek felett az Ifiúságnak tanítása eszközli a' megvilágosodásnak el terjedését. De eszközölhetik ezt némelly részben a' rendelések, szokások, nemzeti ünnepek is, mellyekhez a' régiek igen jól értettek. A' példák által még többre lehet menni.

X. S Z A M.

A' Vallásban kell kiváltképpen a' köznépet meg-világosítani. Meg mutattatik, melly nagy okossággal kell e' dologban eljárni.

XI. S Z A M.

Az ilyen jól elintézett megvilágosodás, bizonyára nagy hasznot hajt a' jobbágyoknak. Szemlátomás való dolog az, hogy ez a' magános embernek hasznos, a' mit pedig ebben a' tekintetben a' magános emberről el lehet mondani, el lehet azt mondani a' népről is. Ezt a' História is nyilván bizonyította. A' J é s u s' tanítása, 's a' Reformátzió ideiről elő hozott példák,

XII. S Z A M.

Az Uralkodókra nézve is hasznos a' megvilágosodás. Ezt mutattya a' dolognak természete; mert a' megvilágosodott köznép többet adózhat, 's maga is tsak jól él. Ezt a' História is bizonyította. Az Orpfz birodalomról, Pruffziáról, 's Hertzeg Biskáriról felhordott példák. A' tapasztalás is erősíti. A' melly tartományában Európának inkább el terjedt a' megvilágosodás, annál nagyobb hatalommal 's felsőséggel bír is

az a' többiek között. Ez egy ide rekesztett kis Tábla által mutattatik meg. A hova a' meg világosodás bé nem járhat, ott a' babonáság, kints-ásás, ördög üzés, s' a' perlekedés lakozik. Erre nézve fáradoznak annak terjesztésében a' böltsebb Német országi Fejedelmek; fáradozott pedig különösen a' Nagy Friderik.

XIII. S Z A M.

Azt hántorgattyák a' meg világosodásnak ellenségei, hogy az a' köznépet dologtalanná teszi. De ezt eléggé meg táfolják minden tartományoknak példái. — A' bújálkodás (luxus) nagyon el hatalmozik miatta; de ez csak a' mód nélkül való ki tsínosulásból következhetik. Meg romlik a' jámbor erkölts. De mi módon — ?

XIV. S Z A M.

A' leg fontosabb ellenvetés ebből áll : a' meg világosodás engedetlené teszi a' jobbagyokat; ezt bizonyította a' most folyó 's annyi pártütéseket szülő száradunk. De ez ellenkezik azon Revoluzióknak Históriájokkal, mivel azok mindenkor más okból támadtak.

XV. S Z Á M.

A' tapasztalás is meg táfolja ezt az ellen vetést. A' meg nem világosodott tartományokban uralkodnak többnyire a' pártfitések ; a' meg világosodtaknál sokkal más oka van az ellenkezőeknek.

XVI. S Z Á M.

A' dolog természetete se hozza azt magával. Az igaz, hogy a' despotai uralkodásokban káros a' meg-világosodás: de ha az fzeléd, 's nem sérti az emberiséget, akkor bizonyos könnyebb bánni a' meg világosodott jobbaggyal, mivel inkább tudja az, mitörvényes, vagy törvénytelen, 's jobban fel-tudja vetni ellenfzegezéseknek kárát. Ha bajosabb is a' meg -világosodott népet kórmányozni; több hafznót hajt is ez tsak ugyan az Uralkodónak. De ha nem hajtana is: még is az embernek érdeme 's több és több tökéletességre való vágyódása azt kívánnya, hogy az Uralkodók annak ki művelésén törekedjenek. A' jó Fejedelmekhez intézett bé fejezés,

---

I.

A' nemes szívü Rochow egy bizonyos helyen azt mondja: vége szakadt már egyszer azon pernek, melly által eddig a' meg-világosodás hasznos, vagy káros volta vitatódott, és a' közönség' úgy annyira ki-nyilatkoztatta, ezen dolog iránt a' maga ítéletét, hogy azt többé illetni nem szükség. Ha itt' a' közönség' nevezete alatt tsak a' Túdós- vagy Iró-közönség értetődik; úgy Rochow mondása ellenvetés nélkül helyes. Némelly éjjeli madarakan kívül, kik a' világosság ellen tsak azért morgolódnak, mert annak fényét vagy nem szenvedhetik, vagy hogy szokott prédájok után a' setétben bátrabban láthatnak; egy

Író se meri már ma az ostobaságnak nyilván pártját fogni. De az Író-közönség korántsem az egész közönség. A' ki nyilván nem munkálódik, munkálódik alattomban; még pedig annál veszedelmesebben, mennél jobban el tudja mesterséges fogásait palástolni. Külömben is természeti dolog az, hogy a' ki setétségért viaskodik, az setétben viaskodik. Minden hadi fortély ellen volna az, ha a' Kozákok a' tágas mezőn fényes nappal támadnának - meg egy ármádát! — (*) *Il n'y a que l'ignorance, ou la force* " úgy mond d'Alembert, „ *qui peuvent maintenir l'erreur* ;

(*) Csak a' tudatlanság, vagy az erőszak tart-hatták - fenn a' tévelygést; mindjárt vége van az ő uralkodásának, mihelyt a józan okosságtól el-tulajdonított fegyverrel; az az a' vizsgálással ki mér viadalra kelni az igazság ellen.

„ *son règne passe dès qu'elle ose lutter*
 „ *contre la verité, en empruntant les*
 „ *armes de la raison, c'est à dire la dis-*
 „ *cussion.* „ Lehet némelly fogásokkal
 alattomban élni, mellyek már a' kö-
 zönség előtt éppen semmit sem érnek.
 Lehet némelly káros következéseket a'
 meg-világosodás rovására róni, mellyek
 abból se nem következtek, se nem kö-
 vetkezhettek. De mihelyt ezek nyilván
 kérdőre vétetnek, leg-ottan meg-tet-
 szik, hogy a' rettentő Óriások tsak szél-
 malmok, és hogy a' világosság fénkít
 se tefz' vakká, se dühössé. Különös
 dolog az, hogy a' meg-világosodásnak
 mostani ellenségei más karban lévő em-
 berek. Ez előtt a' Papok törtek ellene,
 hogy Hierárkiájokat meg-erősítsék; most
 magok a' Politikusok támadták-meg,
 hogy amaz egy-üdvezítő Despotismust
 gyarapítsák. De volta képpen azoknak
 szint' annyi igazságok van, mint ezeknek;

Mert hiszem nem kell annak szemét feloldani, kit orránál fogva akarunk vezetni. Ez jól öszve-illik! Mindazáltal idő vesztegetés volna, az ilyen embereket meg-tzáfolni. Jól által-láttják ők többnyire a' meg-világosodás hasznát; de éppen ezen haszon az ő javok ellen van. A' ki zavarosban akar halászni, tudja, hogy a' tiszta vízben jobban lehet látni; de éppen azért nem kell néki a' tiszta víz, mert a' halak-is jobban láttják abban a' horgot, 's nem hagyják magokat olly' könnyen megfogatni, mint a' zavarosban. Az ilyen emberekbe nagyobb tiszteletet kell önteni az emberi nemzet iránt; hitessük-el vélek, hogy az ember nem teher-hordozó barommá, vagy a' földet haszontalan foglaló gombává, sem a' köz-nép akolba való marhává teremtettet, melyet tsupán tsak fejni, nyírni, 's le-vágni tartunk; találjunk abban módot, mikép?

lehessen az ő megromlott szívekben ezen eredeti érzékenységet fel-éleltetni; a' kin emberi kép vagyon, ember az; és a' ki ember, szint' olly' emberi jussal bír, mint én; ha több lehet belőlle, légyen-több-is. Egy szóval: tegyük az ilyeneket jobb emberekké, 's leg-ottan pártfogói léfznek a' meg-világosodásnak.

II.

Vagynak a' köznép' meg-világosodásának még más rendbéli ellenzői-is, kik szint' úgy méltó figyelmet, 's megtáfolást érdemelnek, mint minden jámbor tévelygők. Ezek többnyire tsak a' meg-világosodással való vízfza-élést látták, és a' hamis politikusoktól arra még figyelmesebbekké tétettek; olyan változásokat adtak elejékbe, a' meg-vi-

lágosodásnak következéséül, mellyekkel annak semmi köze nintsen; és mivel nékik a' köznép' boldogsága, és a' közönséges tsendesség szíveken vagyon; ezen okokból minden, meg-világosodást tárgyazó jámbor szándékot, és azt esz-közlő nemes igyekezetet, károsnak tartanak. Nem is lehet azt sokaknak közüllök vétékül tulajdonítani, hogy a' köznép' meg-világosodását ellenzik. Olly' sok az ezen tárgyról készített éretlen, 's eléggé ki nem főzött írások' száma: olly' tsudállatosok, többnyire nevetségesek, 's néha minden okosság nélkül valók azok a' meg-világosodásról írt javaslasok; e' mellett a' meg-világosodás heves pártfogói olly' vakok, és úgy el-formátlanittyák, úgy el-tsonkittyák a' leg-jobb remek munkákat is, ha talán azok ellenkezöt láttatnak velek tanítani, hogy nem tsuda, ha a' leg-tsendesebb, és egyenesebb indulatú

ember-is balúl kezd arról ítélni. Ha a' köz-hivatalt viselő, tisztségéhez tartozó kötelességei miatt, reá nem érkezik, azon sok szemet-írások' olvasására, 's illendő meg-fontolására, mellyek a' meg-világosodásról egy-másra jönnek ki; könnyen tévelygő gondolatokra vetemedhetik; — hamar javall egy olyan erköltsi katekismust, melly minden religió nélkül való; egy olyan tanítás módjának fel-állítását, melly a' paraszt embert fisikussá, matematikussá, mekhánikusá, és még ezen felül deistává tegye; és a' köznép' számára olyan törvény-béli theoriát, melly az emberi jussoknak egyenlőségét magyarázza. Minden bizsonnyal akad valami ilyen írásra; mert éppen az ilyen könyvek, és írások, mellyekben sok Rochowok, Bekerek, 's ezekhez több hasonlók tévelyegnek, száma nélkül valók. Ki tulajdonítta tehát vétékül

akár melly betsületes embernek-is, ha
 ő az efféle könyveket kezéből el-veti,
 's illy' fel-kiáltással: „Uram örizz' a'
 meg-világosodástól, és az égéstől „
 azoknak olvasásáról örökre le-mond.
 Volna tsak némelly meg világozóknak
 hatalmokban, önnön szándékjokat töké-
 letességre vinni, majd olyan lenne az
 ő meg-világosítások, mint azon ma-
 jomé, melly —

Egy tzedrus erdőnek éjjel tüzet vete,

'S örült, hogy olly fényre szert könnyen
 tehete.

„Jertek, így szólítá több majom társait,

„Lássátok tettemnek nagyságát, 's hasznait;

„Ime az éjtszakát nappá változtatom,

„Ezt köztetek tsupán magamrol mondhatom. „

Oda szökött nagygya, 's apraja majmoknak,

Tsudálták a' fényest, 's az ezét társoknak;

Egyszeribe zengett az öröm-kiáltás:

„Éljen Majom Batsi! Éljen! Úgy-é pajtás,

„Meg-érdemli örök emlékezetünket?

„Meg-világosítá setét környékünket. „

A' ki tudja a' tzedrust betsülni, a' ki el-gondollya, hogy egy tzedrus erdőknek nevedése egynehány fázadokat kíván, 's annyivalis inkább, ha magának vagyon egy ilyen erdeje, mellynek árnyékában néha a' napnak terhe, 's hévsége ellen enyhülést talál: az olyan ember nem kíván ilyen megvilágosítást. Továbbá a' megvilágosodással való vizfsza-élés olly' hamar szembe tűnik, annak tulajdon jó követkevései pedig olly' későn mutatják magokat, (szükséges-is, hogy későn mutassák, ha annak igaz megvilágosodásnak kell lenni) hogy az által némelly leg-egyenesebb szívű ember-is meg-tsalattatik. A' ki nem tudja, mikép' változik a'must borrá, könnyen ártalmosnak ítélni annak forrását, ha-tsak arra vigyáz, hogy annak ereje (szefze) némelly edényt elpattant, és az édes mustot zavarossá,

és savanyúvá teszi. — Mi a' meg-világosodás? 's mellyek az ő határjai a' köznépre nézve? erre kell tehát az egyenes szívű Fejedelmeknek, az ő ministereinek, 's más közhivatalt viselőknök világosan meg-felelnünk, minek előtte arról igazán meg-győződhesse- nek, hogy hafznos a' meg-világosodás — a' köznépnök - is.

III.

Nékem úgy látszik, hogy már maga a' szó elegendő képpen ki-jelenti azt, mi légyen a' meg-világosodás. — Tudni-illik ott világosságot jelent, a' hol setétség vólt; jelenti azon dolgoknak el-hárítását, mellyek eddig a' világosság' sűgárit akadályoztatták; azon homályos fellegeknek el-üzését, mellyek a' nap' fényét el-fogták. — Al-

tallyában tehát jelenti az embernek azt az állapottyát, mellyben, a' millyen messze tsak szeme szolgálhat, 's látása ki-terjed, a' körülette lévő dolgokat mind addig tisztán meg-esmérheti. Következés képpen a' meg-világosodott ember, vagy a' meg-világosodott nép az, a' melly minden körülette lévő dolgokat tisztán, és héjánosság nélkül meg-esmér, valamellyeket tsak meg-lehet esmérni, 's többeknek meg-esméréséhez is juthat, mihelyt akar. Meg-világosítani téfzen, valakit olyan állapotba helyheztetni, mellyben a' meg-esmérhető dolgokat tökéletesen meg-esmérhesse. Mind az, a' mit *Kant*, (*) *Men-*

---

*) *Kant* értelme szerént a' meg-világosodás nem egyéb, hanem az embernek azon tútorság alól való fel-szabadulása, mellybe magát önként vetette volt. (*Berliner Monatschrift* 84 Dez) Ezen magyarázat egy,

delssohn, Rehberg, Beker, és Zerrenner
mondottak a' meg-világosodásról, bár

éppen K a n t h o z illő éles elmével költött filozofiai allegoria. Tsak hogy ezen magyarázat azt kívánja - előlre, hogy a' meg-világosodott ember maga keressen, és gyűjtsen magának fáklyát; ez pedig a' mint a' tapasztalás, és a' Históriák bizonyittják, kevés embertől telik ki. Ezt K á n t mintegy maga - is meg - esméri ezen szavaiban: „Ha szinte el - hányná - is valaki a' for-
„muláknak, 's szabásoknak azon bilin-
„tseit, mellyek eddig kötve tartották el-
„méjét: még se volna bátorságos annak,
„tsak a' keskeny árkon - is által ugrani;
„azért, mert a' szabad mozgáshoz
„még nem szoktatta magát. „ Úgy - is
látfzik volta képpen, hogy az embereknek nagyobb része tótorság alá vagon magától a' természetétől vettette, és tsak, mindattól függ, hogy ki millyen tótort válaftott magának. Bizonyára mindnyájan, kik a' tótorság alól már ki - keltek, egy darabig tótorság alatt voltak. — M e n d e l s s o h n (Berlin. Mon. 84. Sept.) a' meg - világo-
sódást helyhezteeti azon dolgoknak okos

mi különböző értelmé vagyón - is, természet szerént csak ezen közép-pont körül járnak, 's következő képpen nem tefznek egyebet, hanem azt, a' mit én

---

meg - esmérésében, 's azokról való okos elmélkedésben; mellyek, az ő nyomos mivoltok szerént, az életre főképpen tartoznak, és az ember' létele' fő tzélljával szorossan egybe vannak kötve. — B e k e r (Über die Aufklärung des Landmanns, S. 18). „ az igazságnak keresésében, és a dolgok meg - esmérésének helyes öfzve - foglalásában. — Z e r r e n n e r pedig (Über Volksaufklärung. S. 7.) „ azon arra szántt jó-tévő igyekezetben, melly által a' köznéppel - annyi hasznos esméret közöltetik 's a' t. Ezekből látni: hogy ezen Böltsék a' dolognak velejében mind meg - egyeztek ugyan; csak hogy a' magyarázatot sem a' szónak (meg - világosodás) értelméhez, sem a' szó alatt fekvő képhez nem eléggé alkalmaztatták; sőt a' magyarázatba (definitió) némelly bal értelmű szavakat - is férkeztettek - bé; a' mit én, természetesen folyó magyarázatommal, el - kerülni akartam.

mondok. Ezekből immár könnyen által lehet látni, hogy a' meg-világosodás magában nem ád tehetséget, a' dolgok' meg-esmérésére, hanem csak el-háríttya azon akadályokat, mellyek miatt azokat eddig nem láthattuk.

Sok dolgokat, a' leg-nagyobb meg-világosodás mellett se lehet meg-esmérni; éppen úgy, mint sok dolgok láthatatlanok maradnak a' legnagyobb világosságnál - is —

Nem minden dolgokat lehet azon egy módon meg-esmérni. Némelleyeket csak elmélkedés által; némelleyeket csak a' külső 's belső érző - eszközök által, a' tapasztalás által, vagy a' Historiából.

A' leg-tisztább nap - fénynél se lehet látni a' filemele éneklését, vagy a' szöllőnek ízét.

Némelley dolgoknak meg-esmérése szükséges minden embernek; némelleyké pedig csak bizonyos, karban, 's rendben

lévőknek.' Ugyan-is lehetetlen bizonyos határt szabni abban, meddig terjedjen, és hol álljon-meg egy embernek, vagy egész nemzetnek megvilágosodása. Az ilyen meg-határozás ellenkezni látszik az embernek természetével, kinek tulajdona az, hogy elméleti tehetségeinek tökéletesítése zabolán ne tartassék. De ha valaki azért hagygya-el a' szükséges, és el-kerülhetetlen dolgoknak esméretét, mert a' szükségteleneken, 's elkerülhetendőkön kapkodik; ha az emberi elme olly' szoros határba rekesztetik, hogy a' miatt meg nem esmérheti egyszerre mind a' kettőt, azomban pedig ő mind a' kettőt csak felében esméri-meg: akkor a' szélesen ki-terjedett megvilágosodás káros.

Jó dolog az, ha kiki helyesen tanul arról gondolkodni: mi köze van az Istennek az emberhez 's az embernek az Istenhez; mi végre teremtett az

ember; mi kötelességei vannak mind ember-'s polgár társaira, mind pedig a' köz- és más társaságokra nézve; mi foglalatosságai vannak hivataljában, s' mi módon járhat-el azokban leg-jobban.

Ezt tagadni nem lehet!

IV.

De ezekből még az-is nyilván kitétzik, hogy ezen kérdés, a' megvilágosodás hasznos-e, vagy nem? felette meg-határozatlan. Ha ez annyit tesz': jó-e helyyesen gondolni-tanúlni? — úgy ki kételkedik benne? — Ki-tette vala ugyan egy Akadémia nem-régiben a' meg-fejtésre ezen kérdést; káros-e, vagy hasznos a' köznépet a' dolgoknak meg-esmérésében meg-tsalni? — De én ezen kérdést egyébbel menteni nem tudom, hanem, hogy azt-egy Akadémia

mia tette-fel (*). Ha pedig a' fenn-
említett kérdés annyit tészen: taná-
tsos-é minden embert általlyában
a' gondolkodásnak minden tárgyai-
val meg-esmértetni? minden ki gon-
dolható dolgoknak helyes esméretére
vezetni? Lehetséges-é, hátorságos-é,
szükséges-é minden dolgoknak
igaz értelmét a' köznép elejébe adni?
Még az olyan dolgoknakis, mellyek-
ről külömben se nem gondolkodnék, se
gondolkodnia nem szükséges? Ki az, a'
ki, ha a' köznépet jól esméri, minden
tartózkodás nélkül azt ne mondja: Nem?
Ki az, a' ki, ha a' köznépet esméri, minden
mezei gazdaságnak végső pufztúlást ne
jövendöllyön, mihelyt a' parafzt azon

(*) Vagy-is inkább ama híres Skeptikus
(mindenben kételkedő) d'Alembert,
ki előtt úgy-is minden dolog kérdés
volt. — Lásd: Mirabeau de la Mo-
narchie Prussienne I. R. 216. old.

törné fejét, mikép' dolgozza-ki a' fzan-
 táshoz való műszereket új Mekhánika
 szerént; mihelyt a' Választó-tudomány-
 nak (Chymia) regulái szerént a' földnek
 külömbféle nemeit eredendő részeire osz-
 lattatná; 's a' majorságához tartozó ál-
 latoknak physiologiáját rézre metfzett
 rajzolatokból tanulná? Ki az, a' ki,
 esmévén a' köznépet, ennek tsak meg-
 gondolására-is ne ifzonyodjon: hát ha
 a' köznép üdövel az Istennek lételét, 's
 a' jövőendő életnek mivoltát fezegetni
 fogja; az Előjáróknak jussait, ezeknek
 eredetét a' természet' törvényéből fej-
 tegetni, 's nyomozó elmélkedés által
 gyűjtögetett okokkal fogja maga között
 el-végezni: van-é *vagyont-illető juss,*
 vagy nints? (Jus proprietatis.) Én leg-
 alább egy ilyen meg-világosodott or-
 szágot minél hamarább oda-hagynék.
 De ha már az ilyen meg-világosodás

káros; az a' kérdés: mitsoda dolgokban kell a' köznépet meg-világosítani, vagy ötet helyyesen gondolkodni tanítani? Mellyek a' jó végre intézett köznépi meg-világosodásnak *határai*? És mi képpen lehetne ötet arra vezetni, hogy helyyesen gondolkozzon? Ez immár az a' kérdés, mellyet, úgy tetszik nékem, a' köznépnek tsak középsterü tudományából, a' vele való bánásnak módjából, 's azon végből, könnyen meg lehet fejteni, mellyre ötet a' végzés rendelte.

V.

Hamis, és ártalmas minden-fellette igen ki-terjedett meg-világosodás, egy szóval, mind az, valami tsak a' köznépet tudákossá, (sciolus) 's ezer-mesterré teszi. A' köznépet arra fázta a' természet, hogy a' maga keskeny határjában híven, és szorgal-

matosan munkálódjék. Nem az ő hivatala az, hogy sok félét tudjon, vagy sokféle dologhoz lásson, hanem hogy keveset, de azt volna képpen értse, azt híven 's álhatatosan üzze, a' maga sorsához, 's hivatalyához illő együgyü foglalatosságát fáradhatatlannúl gyakorollya. Ha sokfélét tud; ha egybe-is, másba-is kap, sok-felé kell magát néki osztani, és sokféléről gondolkodni. Félre-teszi szükséges kézi munkáját, 's olyan munkát vészen-elé, olyanokon rágódik, mellyek nem éppen szükségesek. A' helyett, hogy ugarát megtrágyázza, gyümöls-fái körül mesterkedik; a' helyett, hogy a' magot üdejében el-vesse, mag-vető műszereknek fel találásán töri fejét. A' Paraszt embernek tudományja igen kevésből áll, igen keveset foghat-meg; főkép' ha valamit annyira kell néki érteni, hogy azt bátran, és haszonnal fordíthassa különös

vagy köz-hafzonra. Éppen azért nem viheti semmiben a' maga mesterségét illendő tökéletességre, mert egyfzer 's mind sok-félében akar mester lenni. Egy ilyen meg-világosodott tudákos mezei-gazdának dolgai sokkal rozfszab-búl folynak, mint a' leg-tudatlanabb paraszté. Ezer meg-ezer példák tesznek erről bizonytságot.

VI.

Hamis, és veszedelmes minden meg-világosodás, melly a' köznépet fször-fzál-hasogatóra, fefzegetésre, 's kétségeskedésre tsábíttya. A' vallásban való kétségeskedés egy embert se jobbít-meg; a' köznépet pedig éppen nem. Valóban nem ösztönöz az munkás életre, 's nem nyugtattya-meg a' szívet, ha nem tudom hányadán vagyok, mihez kellessék éltémnek leg-fontosabb dolgaiban magamat tartanom. Természetes dolog az, hogy mind addig

habozok az igaz, és nem-igaz között, még a' külömbséget közöttök bizonyosan meg nem tudom. Természetes dolog az, hogy minden szenvedéstől, 's a' haláltól ifzonyodjam, ha nem tudom, miért szenvedek, és mi lesz belőlem holtom után. Tsak ugyan hamarább kiverődhetik az, a' kételkedésnek habjai közzül, és könnyebben el-jút a' bizonyosságnak rév-partjára, a' kinek az elmélkedésre elegendő tehetsége, 's üdeje vagyon. De a' gyáva köznép, a' ki, ifiúságától fogva véres veritékével keresi minden falat kenyérét; a' kinek igen szűken van ki-szabva, a' pihenésre, 's nyugalomra minden órájára, és a' kinek az elmélkedésre se üdeje, se tehetsége nintsen, — mit tsinállyon? Kételkedő lesz 's kételkedő marad; religióbéli indító-okokból fog mindent tenni, és nem tenni; a' religio nem ad néki vigasztalást akkor, midőn vigasztalásra lesz

szüksége; mert egy dologban se bizonyos, a' mi tsak egyedül ad jóra való kedvet, vigasztalást, és nyugodalmat. Ti vettétek - el tőle ezen istápot, balgatag meg-világosítók; mellyel magát vándorlásában támogatta, 's már most ott' se tud menni, ahol minden akadály nélkül mehetne! Valóban semmit se tartok esztelenebb, 's ember-gyűlölőbb dolognak, mint azt a' köznépnak titkon értésére adni: hogy ez vagy amaz hitbéli ágozat nem igaz- — az nints a' Bibllában, a' mit a' köznép már sok századoktól fogva benne olvasott! — Nem kell mindent úgy érteni, a' mint ott' fekszik — A' Jésus, és az ő Apostolai nyilván tanítottak olly valamit, a' mi tsupán a' Zsidók' hibás vélekedése volt 's a' t. — Melly nagy oktalanság a' köznép előtt ilyeneket hántorgatni, bár ha igazak valnának - is! Melly nagy kár, ha illy' va-

Iamit a' köznép el-hifzen! — Nem tsak azért, mert némelly magános igazságokat kezd kétségbe hozni; nem tsak egy két helyet támad-meg a' Sz. Irásban: hanem kételkedni kezd által-lyában minden igazságról, és nem-is igen hiz többé a' Sz. Irásnak; főkép' ott, a' hol megromlott hajlandó-ságinak világosan ellene mond. Vegyé-tek-elő már illyenkor Filozofiatokat, fzedjétek öszve minden indító, 's meg-gyöző okokat, adjátok elejébe mind eze-ket, a' szívre leg inkább ható ékesen-fzőllással, s' probálljátok-meg, ha ötét azoknál fogva az emberségre, virtusra, tiszta életre, mértékletességre, 's enge-delmességre indithattyátok-é? Majd ak-kor válik-el, mi gyümölsöt hozott szabados oktatástok; majd-akkor tapafz-talljátok, hogy minden Filozofiatoknak sintsen annyi ereje, a' köznépre nézve, mint egy Sz. Irásbéli helyynek, mint tsak

egy ilyen mondásnak-is: az Jsten parantsolta! Az Jsten akarja! — Ha néhol a' háznak szeglet-ofzlopait módosabban, 's tsinosabban lehetne-is ki-faragni; még-is jobbnak tartya az építő-mester, azokat úgy hagyni, a' mint vannak, mint-sem hogy az egézf ház dülő-félre jusson. Sem a' böltességel, sem az emberi szeretettel meg nem egyezik az, ha szomfzédod' rongyos kunyhóját széllyel hányod, tsak azért, hogy ő az útfzán kintelenítettessen aludni! Ha tudsz, és akarsz rajta valamit segíteni; építs' néki állandóbb, 's alkalmasabb lakást, 's hadd reá, ki akar-é kunyhójából az új lakásba költözni, vagy nem. Leszsz ő néki annyira való esze, hogy magának lakást vála szon, 's illy' képpen még se marad az ég alatt. — Tsak-nem olly' veszedelmes a' polgári igazgatásban való kétségeskedés, az Uralkodó', 's az

alatt-valók jussainak felszege-
 tése-is. Gyakran mondták azt nékem
 sok érdemes tiszttviselők, hogy sénkivel
 se bajosabb meg-eggyezni, mint a' ki-
 nyíltt szemü parafztal- Leg-kissebb kö-
 telessége ellen-is ezer-meg-ezer színlett
 okokat hord-elé, 's ravasz fogásaival
 annyira el-gyötri a' tiszttviselőket, hogy
 végre a' leg-fzelidebb tiszttviselő se gyö-
 zi a' dolgot békességes türéssel. Az ilyen
 példákat úgy adák előmbe, mint a' meg-
 világosodás káros voltának tanúságait.
 Az ilyen meg-világosodás valóban
 igen-is káros a' köznépnek. Nem magya-
 rázták-meg néki, 's nem kötötték szivére
 elegendő képpen a' hitnek ágozatit; az
 ilyen ember csak úgy műveliszántófeldét,
 marháira, 's háza-tájékára gondot visel
 minden elmélkedés nélkül, mint az ap-
 jától látta, 's tanulta. Meg-vannak
 benne-is mind azon hibás vélekedések,
 és babonáskodások, a' mik szomszédjai-

ban; tehát egy részről se világosított meg még meg. Azonban elévetődik egy két Rabulista, (*) fetsegni kezd fizetésért hólmit néki az ő jussairól, és gyanús gondolatokat gerjeszt benne az Előjárók ellen. Az ember természet szerént, sok jussal bírni szeret; de nem szeret adózni, 's engedelmeskedni; az tehát, a' mivel azon hamis per-folytatók már előre bé-tölték fejét, hizelkedik az ő természeti hajlandóságának. Könnyen helyt ad annak, mert éppen szája íze szerént vagyon; 's annál könnyebben helyt ad, mennél ki-müveletlenebb efze van arra, hogy mind annak ha-

---

(*) Ezeknek hívom én az ilyen bordában főzött per-folytatókat, nem tsúfolódásból, hanem, hogy őket a' több emberséges Per-folytatóktól meg-külömböztessem, a' kiket én szívemből tisztetek, a' kik sok jót tehetnek, 's a' kik ama' nyomorékokat magok-is útállják, színt' úgy, mint én.

misságát által láthassa, mind pedig a' Rabulistáknak szembe tűnő tzéllját utól-érhesse. Ha ő igazán meg-lenne vilá-gosítva, koránt se vezetné magát or-ron fogva, 's nem-is hagyná illy' kép-mutató hálálkodások között erszényét tsalárdúl meg fejetteni, De a' meg-világosodást az illyen Rabulistáknak pénz után ásítózó elme-töréseikből meg-ítél-ni: az éppen annyit tenne, mint a' vi-lágosságot azért tartani károsnak, mert a' bujdosó - tűz a' posványba vezet. Elégge meg-mutatta Genevának példája, mi-következhetik azon politikabéli ször-szál-hasogatásokból, ha a' köznép ön-nön jussaiban — igen meg-világosítta-tik, és-ha a' meg-világosodás tsak egy oldalrol esik 's nem a' Kristus igaz taní-tásán épül. „ Az Isten akarja, hogy „ Elöl-járóimnak engedelmeskedjem, 's „ le fizessem az adót, mellyet reám „ mérnek. Vétkezném tehát az Isten

„ ellen, ha azt nem tselekedném; mert
 „ az Elő-járóknak hatalma nem törté-
 „ netből, hanem Isten rendeléséből va-
 „ gyon. Ha gondolom, hogy valami
 „ kissebbségemre vagyok, akkor a' Fel-
 „ sőség elejébe terjesztem ügyemet, tőle
 „ igazságot, védelmet, terheim alól való
 „ könnyebítést, 's kegyelmet kérek;
 „ szabad saját jussomat a' bírák előtt
 „ keresnem; mert a' végre rendelte őket
 „ az Uralkodó, hogy igazságot szolgál-
 „ tassanak, de tartozom azon meg-nyu-
 „ godni, a' mit ők végeznek. „ Ez a'
 „ Kristusnak ezen dolgról való igaz ta-
 „ nítása, 's egyedül tsak eddig kell a'
 „ köznépet az ő jussaiban meg-világosí-
 „ tani; mert ez elegendő.

VII.

Még egy neme van a' hamis meg-
 világosodásnak, mellyet ki tsínosu-

lásnak nevezhetünk; ez tulajdon képen nem meg-világosodás, hanem csak azoktól tartatik annak, kik a' hasonló dolgoknak értelmét nem szokták egymástól meg-külömböztetni. Ez alatt közönségesen olyan ki-pallérozott íz értetik, melly a' szépet, módost, 's mind azt tárgyozza, a' mi az érző-efzközöket ketsegteti, s' képzeléseinket kellemetesen mulattattya. Értetik egy bizonyos esmeretség az olyan mesterségekben, 's kézi-művekben, mellyek érző-efzközeinket gyönyörködtetik, vagy az életnek módját kedvesebbé teszik. A' ki-tsínosultt nemzet ételében, 's öltözetében tsínos; az építés' dolgában, 's annak mind külső, mind belső fel-ékesítésében a' leg-újabb ízt követi; esméretes a' szebb, drágább, 's betesebb rajzolatokkal, metzett képekkel, 's a' muzsikának sok-féle nemeivel; tud jól táncolni és a' társalko-

dásnak be-vett reguláit meg tanulta mint az ábétzt. — Ha az ilyen nemzetnél a' kis-afzfony írni, és olvasni nem tud, az meg-botsátható hiba: de ha a' maga meg-hajtásában olly' mozdulást ejt, mellyben egy kis erőltetés vagyon, az már az egész város' szájában forog. Nem tulajdonittatik az itt' egy ifiúnak. is hibául, ha a' leg nevezetesebb Túdósokról, 's azoknak írásiról egy szót se tud-is; sénki se szólja-meg érte, ha a' Dámák társaságában, zsebéből egy darab menkövet elő-mutat, 's annak nehézségéből magyarázza a' menkönek erejét; vagy ha egybe-szedett szemöldökkel 's homlokkal tudós hangon javasollya, hogy étfzakára kelve, a' virágos táblát jól bé kell fedni, nehogy harmat essék reája; 's a' reumatismust, mellyet egy elődi orvos a' beteg testből ki-vett, égett-borban nagy figyelemmel vizsgál.

lya! (*) — ki tudná mind az ilyeneknek számát? De az Oberon tántzot nem tudni, a' leg-újabb módikról költt írásokat nem olvasni, s' azokból a' piperéségnek minden nemeit nem tanulni, az már nagy ifzonyúság! — Könnyen által-lehet látni, mi következései vannak ennek, ha valami nemzetnek Naggyai eme' vezedelmes útnak indúltak. Az alacsonytság felséges dologgá, a' felséges alacsonnyá válik előttök. Minden nyomos foglalatosságra halálíg való unalmat éreznek, 's itt' sints' egyéb tyé-lyok, hanem hogy tsinosabban egyenek, kellemetesebben öltözködjenek édesdebben töltsék az időt. A' mi szájok ízének nem kedvez, vagy érzékenységeiket nem tsiklandoztattya, a' nem kell.

Szer

(*) Mind igazi történetek — fájdalom!

Szer felett való erölködésnek, 's bolond-
ságnak tartanak minden nyomosabb fog-
lalatosságot. Minden férjfiúi vidámság, 's
munkásság, minden hazai-szeretet, minden
religióbéli buzgóság, a' jó, nagy, és nemes
dolgok iránt való enthusiasmus, a' tudomá-
nyok, böltesség 's tökéletesség, után
való törekedés szem-látomáfi ki-hal ben-
nek. Idövel a' nemzeti erösségnek-is ina
szakad; el-lágyúlnak tsontyai mint a' pöp,
's természet szerént a' meg-fogyatkozott
test végre le-rogyik, a' mint ezt sok
nemzetek történetei bizonyíttyák. Ha a'
meg-világosodás egy ilyen nyavalyát
okozna, vagy ha tsak távúlról-is tze-
lozna illy' valamire — Ó tehát jobb így
tudatlanságban, 's vadságban marad-
nunk! Ezeket kellenék akkor örizni,
's vígyázva vígyázni reájok, mint
a' nemzetnek leg-szentségesebb kintsé-
re! Számkivetésre kellenék az olyan
boldogtalant üzni, a' ki tsak egy leg-

kisobb lámpást gyújtana-is meg, hogy a' köznép jobban lásson! Maga az uralkodó, maga az emberiség tartozna ilyenkor törvényt állítani a' meg-világosodás ellen, mint az idegen portékák bé-hozása ellen, 's kontumáciát tartatni minden idegenekkel, míg nem látná a' nemzet, ha nem hozták-é-be magokkal ezt a' pestist. — De a' meg-világosodás ezekben valósággal ártatlan, sőt a' leg-hathatósabb ellenzője a' szerfelett való ki-tsinosulásnak; mivel az abból következő kárt, a' meg-világosodott ember könnyen által-láthattya.

Az igaz meg-világosodás azon törekedik, hogy az emberből jobb ember vályyon, 's azt, a' mit tennie kell, meg-fontolva, 's leg-jobb móddal vigye-véghez; hogy mind azt megtanúlja, a' mit néki, mint embernek, mint jobbágyinak, házi-és mezéi-gazdának, mester-embernek, 's kereskedőnek tud-

ni kell; 's mind ezeket helyyesen tudja; és hogy ösztöne legyen arról is tovább gondolkodni, a' mire foglalatosságiban szüksége legyen. — Hogyan tsábíthatna már az ilyen meg-világosodás valakit puhaságra, piperésségre, 's minden nyomos elmélkedést, 's ügyes munkásságot utáló kitsiny-lelküségre? Vagy talán egy országnak az a' része megvilágosodtabb, a' melly ki-tsinosultabb? Vallyon Olasz országot a' megvilágosodás vitte-é a' mindeneknél tudva lévő puhaságokra? Akkor volt-e Róma leg-fajtalanabb, mikor leg-inkább megvilágosodott? — Való az, hogy lehetetlen valamelly nemzetnek ki-tsinosúlni, ha bárdolatlanságában hagyatatik. Ha a' köznép semmit sem esmér, azon módokrol sem tud semmit, mellyek az alkalmasabb életre, 's a' testi gyönyörüségekre vezethetnék őket, kivéven azokat, mellyekre a' természettől ösztö-

nöztetik. De azzal valóban még semmit se nyertünk! Mellyik atya szúrja ki azért fiának szemét, hogy szép afzszonyt ne lászon? Bizonyos pedig, hogy a' Teremtő a' szemet a' szépnek látására, a' fület az ékes harmonia hallására, a' nyelvet a' testekben lévő legvékonyabb sónak ízlésére, és a' képzelő tehetséget az elméből el-tüntt képeknek újabb, 's szebb formában való le-rajzolására adta, noha jól tudta, hogy a' testi érzékenységek ereje viheti az embert puhaságra. Nem bírhat ugyan mindenkor a' megvilágosodás a' testi gyönyörűségeknek febes árjával; de igaz az-is, hogy a' meg nem világosodott ember hamarább el-nyeli a' mézes horgot, mint az, a' ki magáról, kötelességeiről, emberi voltának végéről, 's állandó boldogságáról fontosán szokott gondolkodni. Híszem, talán tsak nem fog azért az ember valamit efz-

telenebből tselekedni, mert több efze van!

VIII.

Most nevezhetnénk meg immár mind azon dolgokat, mellyekben a' köznépnek kellene meg-világosodni, s' határt-is húzhatnánk néki, mellyen kívül annak terjedni, se nem szükséges, se nem bátorságos. Jgaz, hogy fzanakozva vonít vállat az olyan, ki az embert jól esméri, midön hallya, hogy valaki határt akar vetni az emberi elmének, melly éppen azért olme, mert magát körül kerteltetni nem hagyja, mert egy Despota, egy Akadémia se parantsolhat néki, miről, és miről ne gondolkozzon, 's meddig terjedjen az ő gondolkodása. Cook úgy-is tsak Cook lett volna, ha a' Párlámentum ki-mérte volna-is azt, meddig

terjedjen 'a' meg-világosodás azon a' helyyeken, a' hol neveltetett. Ne ker-ből se lett volna alá való ember, ha mingyárt parasztúl neveltetett volna-is. De ezek rendkívül való elmék voltak, kik, akár-mi szegény állapotban-is, magok formállyák magokat; nem a' köznép' számába valók, ha bár az attyok dísznó-páfztor vólt-is. Az ilyen elmék magok válaftanak különös útat magoknak, 's a' velek született erő által felemelkednek azon magosságra, mellyre természet szerént ragadtatnak. Tsak az tudja egyedül az ő gondolkozásoknak határit, a' ki őket alkotta. — Nem az ilyenekről van tehát itt' a' kérdés, hanem azon gyámoltalan sokaságról, melly mások oktatása nélkül nem gondolkozhatik, maga-magát nem formálhattya, semmit se tehet egyebet annál, a' mit baromi gerjedelmének ki-elégítésére tennie kell; az illye-

neknek formálásán kell a' Fejedelemnek, vagy az Országnek dolgozni, ha-hogy a' tökéletességben egy léptsővel fellyebb akar hágni. A' szántóvetőről, a' kézművesekről van itt' a' szó 's azoknak házi-népeikről, a' kikből áll jobbára a' társaság; — arról a' mit — nem ez vagy amaz tselekszik maga tulajdon öfztönéből, — hanem a' mit a' köz társoságnak kelletik az ő formálásokban el követni. Ez pedig önként ki-tetfzik. Arra taníttasson a' köznép, a' mi mindegyikét jobb emberé, hívebb jobbággyá, szelídebb atyává, szorgalmatosabb szántó-vetővé, fáradhatatlanabb kézi munkássá teheti. A' mit a' köznépnek tudni kell, azt tudja helyyesen; azon dolgoknak képe, mellyek között forgolódik, légyen igaz, és tisztá. Azokról, a' mikről a' szántó-vetőnek úgy-is gondolkodni kell, tanuljon igaz ítéletet tenni; azt, a' mi-

ben foglalatoskodik, tizze okosan, 's el-intézett tzelra; az, a' mire tanittatik, légyen bizonyos, és a' tapasztalás, vagy História által meg-erősített igazság. Tanúllja a' Bibliáját jobban érteni; esmérkedjen-meg annak főbb tanításival, tulajdon kötelességeivel, 's tudja okát adni, miért kell neki kötelességében szentül el-járni. Esmerje-meg onnön testének alkotását-is, leg-alább annyira, hogy tudhassa, mi lehet ez vagy amaz esetben ártalmára. Tudja okát adni valamennyire azon természeti jelenségeknek, mellyeket gyakran lát, 's tapasztal. Szántó-földét jobban művellye, kerteit jobban használlja, élő-fáit jobban dajkállja, 's marháival gondosabban bánnyon; tanúlljon maga-magán segíteni az olyan veszedelmekben, a' mellyekbe könnyen eshetik. Tudja tökéletesen mind azt, a' mit az igazgató-szék nékie pa-

rantsolt, vagy meg-tiltott. A' kéz-műves tanúllya-meg mind azon fortélyokat, mellyek neki szükségesek és hasznosak. A' Leány tanúllya meg mind azokat az aszszonyi munkákat, mellyekkel valaha magának, vagy házi népeinek élelmét meg keresheti. Mindnyájan olly' tökéletességre vigyék elméjüket, hogy bövebben elmélkedhessenek azon dolgokról, mellyeket nekik] mint embereknek 's ilyen vagy amollyan állapotban lévőeknek kell tudni. Jde tartoznak tehát különösen:

Az Hitnek ágazatiról, 's köteleltségeiről való tellyes és tökéletes esméret.

A' kereftényi buzgóságnak felgerjesztésére, 's nevelésére szolgáló külömbféle együgyü áhétatos énekekben való gyakorlás.

Nem külömben az erköltsöt megvesztegető, 's a' szívet búja gerjedezésekre indító szerelmes énekek helyet,

némelly, úgy nevezett világi, de ártatlan, 's a' köznép sorsához alkalmaztatott énekeknek tudása, mellyek nékik, a' súlyos dolog közben is, tiszta mulatságot szereznek;

Az esőről, szélről, menkőről, vilámlásról, 's más természeti jelenségekről.

Az emberi testnek némi-némű esmérete 's azon épültt józan és mértékletes élet módját jóválló reguláknak tanulása.

Azon leg jobb módoknak tudása, mellyek szerezént a' mezei, 's kerti gazdasággal, gyümölts 's élőfákkal, méhekkel, 's marhákkal kell bánni, és a' terméseknek hasznát venni.

Eggyügyü 's bizonyos eszközök, mellyekkel szükség idején, 's véletlen esetekben tudjon magán segíteni. Végre

Azon országnak, vagy tartománynak a' közönséges bátorság, 's rendtar-

tás iránt szabott törvényeiben való oktatás, mellynek mindenik tagja.

Ezek volnának már azon tárgyak, mellyekre, az olvasáson, íráson, számvetésen, főkép papiros nélkül való számvetésen kívül, kellenék a' köznépet tanítani. A' megvilágosodást továbbra terjeszteni, 's a' népet a' tudományoknak mélyebb tárgyaival megismertetni, nem tartanám jónak, mivel úgy se veheti a' Máthesis, Mechánikát 's a' t, annyira, hogy maga hasznára fordíthassa, azon kívül egy speculátiva tudomány se néki való. De a' mester-emberek' számára rendeltt, 's a' városi kisebb iskolákban, szükség valamit a' Mathe-sisbol tanítani, 's a' gyermekeket a' rajzolásban valamennyire gyakorolni, mivel azoknak sok mester emberek hasznát vehetik. Szükséges nekik, hogy megismerkedjenek a' tartományokkal is, főképp azoknak külömb féle termé-

seivel, a' materiálékkal, mellyek a' mester emberek által műveltetnek ki, és az ezeknek ki-készítésére tartozó műszerekkel, 's portékákkal együtt. Ezek tartoznak itt a' tzelra; mennyivel szükségesebb tehát ezeket tanulni, mint a' Deák nyelvet, melly tsupán tsak a' Tűdósok' nyelve.

IX.

Természet szerént a' Tanítás egy' fő eszköz, a' jó végre intézett megvilágosodásnak elő-mozdítására, természet szerént az ifiakon kell ezen tanítást kezdeni, őket kell formálni, 's egészen más emberekké változtatni, ha azt akarjuk, hogy a' köznép egy léptsővel fellyebb hágjon. Az ember egy-általlyában, 's különösen a' közember, bizonyos esztendők' el-tölttével tulajdon tökéletességének határát

el-érte. Gondolkozásának módja meg-
állapodott, 's valami bizonyos kereset'
neméhez kötötte magát, mellytől ne-
hezen áll-el. Egy szóval a' köz-em-
ber az, a' mivé egyszer lett, 's kön-
nyen nem-is lesz' egyéb belőle. Lám
a' szokásnak hatalma gyakorta olly
igen uralkodik rajtunk, kik külömben
sokféle dolgokat fel-érhetünk eszünk-
kel: mennyivel inkább a' szegény köz-
emberen, a' ki gyermekségétől fogva
felette kevés dolgokról szokott gondol-
kodni! — Mind egy szóig igaz ez;
's kiki tapasztallya ezt bizonyosan, a'
ki a' köznép formálásában valamit
próbált. 'S még-is, úgy tetszik nékem,
tsak könnyen fel hagynak a' mostani
nemzetnek formálásán; tsak-nem az
egész tanítás puszta beszédből, vagy
nyomtatott írásból áll, a' mi-
nek kétség kívül a' koros szántóvető
előtt igen kevés, vagy éppen semmi fo-

gahattya nintsen. A' régi Törvény szerzők sokkal jobban tudtak a' köznéppel bánni. Némelly készüléteket, rendeléseket tettek bizonyos tzeremóniákat, ünnepeket, játékokat szerzetek; sok jó rendtartásokat azzal tettek szenté a' köznép előtt, hogy azt a' valláshoz tartozónak szénlették. Hafznokra fordították a' betsület, 's gyalázat iránt való érzést, a' nemzeti maga rátartást az esprit de corps, a' hivságot, sőt némelly a' népben meg-rögzött bal-vélekedéseket-is, hogy tsak arra vezethessék a' népet, a' merre akarták. Ha a' népnek szóllottak, nem szóllottak tsak a' fülnek, hanem a' szemnek, szívnek, a' képzelődő tehetség, 's több érzékenységeknek-is egyyetemben, 's természet szerént jobban lehet vala őket érteni, mint, ha tsak puszta szavakkal, fonnyadt írásokkal, vagy tsömörig úntató okoskodásokkal tanítottak volna; 's ter-

természet szerént mélyebb gyökeret vert
 ez a' népnek szívében, mint, a' nyo-
 morék Curiális Styluson szálló rende-
 lés, mély a' Fejedelemnek atyai gon-
 doskodásáról papol. A' mái Törvény-
 szerzők közzül sokan azt tartják, hogy
 a' néppel nagy részént csak okoskodá-
 sok által kell bánni; 's természet sze-
 rént semmire se mehetnek. Iól tudták azt
 a' régi Törvény - szerzők, hogy a' köz-
 népen a' külső érzékenységek képző-tehe-
 tségek, indulatok, 's ezek mellett az
 okoskodás által-kell valamit venni, 's
 természet-szerént éppen így sokra is men-
 tek. Caesar a' Cirbensis, és Jphitus
 az Olympiai játékokkal többre mentek;
 több vitézséget, testi hajlékonyságot,
 hazafiúságot gerjesztettek a' népben,
 mint akár mi némü tanítással-is. Li-
 kurgus fekete levének hathatósabb ereje
 volt a' Spárta - béliek formáltatásában,
 mint ha, nem tudom, mi törvényt sza-

bott volna-is a' bujálkodás (luxus) ellen; Móses-is, vagy az Jsten Móses által, a' húsvéti bárány' ünnepével, jobban a' valláshoz kaptsolta szivét a' Zfidsóságnak, mint akár mi prédikálások által-is. — De egy egész könyvet kellene erről írni, hogy meg-mutassuk, mint kellenék a' köz-néppel bánni; 's valóban nagy szügség-is volna egy ilyen munkára. En itt' tsak újjal mutatok oda, s' a' kinek szeme van, nézzen! — Nagyobb hasznot lehet reményleni, ha a' koros szántó-vető példák által taníttatik; természet szerént a' példa erősebben-is bé-hat az ő szívébe. Az ő, igen keskeny határok közzé szorútt elméje elégtelen arra, hogy az, elejébe tett dolgoknak okait, volta képpen meg-ítélhesse, érzi is magában, hogy meg nem ítélni. Életének módja sem engedi, hogy illy' valamibe avatkozzon. Mind maga, mind eleji, és
szom-

szomszédjai gyakorta tapasztalták azt, hogy az ilyen fontos okokkal meg-erősített, és bé-hozott újítások, mellyek ellen az egygyügyü köz-ember egy szót se tudott szólani, semmire valók voltak; hogy venne tehát újra, gyanús okok mellett valamit-bé? Az ő gyáva efze azt mondja néki, hogy tsak a' tapasztalás igaz próba-köve minden jó, vagy rossz újításnak; és sénki se veheti tőle rossz néven, ha inkább kedvelli azt, a' mit tapasztalásból esmér, mint azt, a' mit nem esmér. De ha látja, hogy jobb az új az ónál, hogy kevesebb fáradsággal több hasznot hajthat belőle; mihelyt olyan példát mutat sz néki, mellyet minden oldalról, minden környül-állások között meg-visgálván, igaznak talál; mihelyt ötet a' meg-győződésre nem erőlteted, hanem egészen reá-bízod, hogy magát meg-győzze önön módja szerént, — hidd-el, fog az

újságon kapni. Úgy tetszik Schlözer *Staatsanzeige* nevű munkájában olvastam, hogy egy bizonyos Fejedelem a' ló-herének termesztését örömet bé akarta volna tartományába hozni. Bé vette-tett egy darab földet ló-heré maggal a' kastélya előtt, a' hol a' falusi gazdáknek úgy-is gyakran által kellett járni. Gyakran meg-állapodtak a' gyönyörűséges legelőnek nézésére, tsudáltak, melly gyakran lehet ott' kaszálni, 's mi nagy hasznát lehet egy tenyéryi földnek venni. Tudakozódtak osztán, mi az 's mi módon szokták termesztetni? Ezekre nékik tsak rövideden feleltek, sénki se javallotta azt nékik 's sénki se igyekezett őket reá befzélieni. Egyfzer tsak el kezdték a' falusi gazdák-is a' ló-heré termesztést, 's most-is nagy haszonnal termesztik. (*)

(*) Egy nevezetlen jó - akarómnak köszönöm velem közlött hiteles levelének itt követ-

Egy Fejedelemnek bölts példájából tanulni lehet, mikép' kellessék a'

---

kező részét, mely az én vélekedésemnek valóságát új, példával erősíti:

— 's a' Kanonok leg.ottan sok eper-fákat ültetett, és maga költségén megtanította a' kertészszét a' selyembogarakkal való bánásnak módjára, találván erre igen jó alkalmatosságot, nem mezze lakó helyétől, egy olyan gazdánál, ki már a' selyem termesztést sok időtől fogva gyakorlotta. Erre a' kertész, a' selyem termesztéshez fogott, maga tulajdon háznára, segítségül vette a' feleségét, 's a' gyermekeit, kiket különben is, az iskolai órákon kívül, minden házi, 's kerti munkára reá-hajtott. Egy-lyer dél-után hall a' Kanonok két gyermeket tanátskozní, közelébb jöven, észre veszi, hogy selyem-bogarakat akarnak egymással tserélni, 's örömmel értette, hogy mind a' kettő jól tudja a' jó selyembogaraknak jeleit. Örömben mondá' a' Kanonok: tsak ugyan lesz' már a' dologból valami, mert kedvek kerekedett.

köz-népet bizonyos dolgokban megvilágosítani!

---

hozzá. „Tavaszra kellén kevés idővel az előtt két, a' faluban meg telepedett parasz-
tok dió-fát kérnek tőlle. Esmérvén a'
Kanonok jóra való igyekezeteket, így kez-
dett velek az új gazdaságokról beszélni: “
Látom, hogy izokott gazdaságtok mellett,
még egyébbel - is akarnátok valamitkét
szerezni magatoknak. Nagy az adó, nagy
a' költségtek - is. Mit gondoltok atyám-
fiai, hát ha selyem készítésre adnátok ma-
gatókat? Az néktek bizonyosan hasznot
fog-hajtani. Aratásig vége van a' selyem
bogarakkal való bánásnak, 's kéz pénz
üti markotokat érette. „Hajlottak a' tanátsra,
's kertészéhez küldvén őket, meg hagyá,
hogy a' kertész selyem bogarakat adjon né-
kik, 's tanítsa-meg őket, mikép' bányá-
nak vélek. Pöltzoknak való deszkákat, 's
minden ahoz tartozó eszközöket - is talál-
nak a' kertésznél. Eper - fa levelet - is hord-
hatnak ingyen a' kertből. Gyakran vették
már ez előtt - is hasznát földes Urok' javas-
lásának. Így tehát minden halasztás nél-
kül dologhoz fogtak. A' kertész minden-

Leg-főbb dolog pedig a' köz-
népet a' Vallás' dolgában meg-

---

ben segíté őket, 's örömökre jól folyt minden munkájok. Tsúfolták ugyan a' többi parasztok őket, 's meg-akarták vélek útaltatni a' szokatlan munkát, de ők nem hajtottak semmit az ő beszédjekre. Érezték-is hafznát nem sokára új munkálkodásoknak. Mert ősz felé egy vasárnapi Isteni szolgálata után, midőn a' parasztok szokások szerint együtt tanátskoztak volna, elé-fzöllítá a' Kanonok, ki-is az Isteni szolgálaton jelen volt, a' két szorgalmatos parasztot, 's kinek kinek tíz uj tallért nyomott a' kezébe; „ Ezt nyertétek, meg szöllítván öke barátságosan, a' bogarakkal való munkátok által. Legyetek tovább-is szorgalmatosak, tapasztalni fogjátok, hogy ezerfzer jobb dolgozni, mint a' boros kantsó mellett a' drága üdöt 's a' pénzt el-fetsélleni, 's végtére feleségtekkel, gyermekeitekkel nyomorúságra jutni. „ — El lehet gondolni, mint meg változtak erre a' többi parasztok!

világosítani; leg-alább ez legyen minden meg-világosodásnak talp-köve.

Mert azt soha sem gondolták volna, hogy olly tsekély munkájok által annyit nyerhessenek. A' két paraszt haza tért a' szép tallérokkal, mellyeknek tekintete mind jobban jobban gerjeszté őket az el-kezdet munkának folytatására.

Alig állott-bé a' jövő tavasz, leg-ottan egyik paraszt a' másikat érte, úgy jártak a' Kanonokrá selyem bagarakért. De szép móddal nem adaték nékiek ez úttal semmi, hogy tudni illik még jobban kívánniak, a' mit meg-nem nyertek, Hanem a' két első paraszt ismét mindent kapott, valami tsak a' selyem-kézfítéshez tartozott, 's most, még szorgalmasabbak vóltak, 's nagyobb-is volt már a' nyere sségek, mint ez előtt; mert mostanában kinek kinek tizen-öt ujdanat új tallér jutott. Látván ezt ismét a' többi parasztok, nem vólt már szünetete a' kérésnek a' derék Kanonok is észre vévén, hogy a' kívánságok jó szándékká változott, meg-adá nékik, a' mit kívántak — a' vagy igazábban szólván, — a' mit maga

Nála-nélkül el-tágúlnak a' köz társaság-
nak kötelei, 's a' leg.böltsebb törvé-
nyek se köthetik azokat többé özfűze.

*Felette meg-tsalathozna, úgy-mond
Neker, kinek itélete ezen dologban
sokat nyom. (*) „a' ki azt hinné, hogy a' mo-
„ rált a' különös jónak a' köz jóval lett
„ egygyesülésén lehet építeni, 's a' ki ar-
„ ról álmodozna, hogy a' társaság-
„ béli törvényeknek ereje fenn-álhat a'
„ vallás-nélkül-is „ Mindjárt kérdés tá-
mad itten: mikép' kell a' népet a'*

kivánt régtől fogva. Ez által igen jól
fel-vették magokat a' parasztok, 's nem-
is egy könnyen szűnnek-meg törekedések
ben.

Valóban nem-is igen nehéz valami
újtást bé-hozni a' nép közzé; tsak mód-
ját kell ejteni, és a' restség vagy irigy-
ségből származott ellenkezésekre semmit
se hajtani.

(*) De l' importance des opinions religi-
euses.

vallás dolgaiban meg-világosítani? elegendő-é csak a' természeteti religióra támaszkodni; vagy szükséges egy kerefztény hitnek szistémája - is? Elég-é a' köz-népet egyedül a' maga kötelességire oktatni? vagy azt-is meg kell néki mondani, mit higgyen? A' józan ókoskodáson vagy valamely felsőbb hatalomnak akaratján épített okokkal kellessen-é a' népet a' vallást tárgyozó dolgokban meg-győzni? — Tsalhalatlan dolog az, hogy az ember az ő uralkodó gondolati igazgatyák. A' millyenek a' gondolatai, és érzékenységei (*) olyanok a' tselekedetei is: a' ki tehát valamire akar,

---

(*) Igaz ellenben az is, hogy a' millyen az ember tselekedete, az ő gondolatja, olyan az érzékenysége-is. Mint a' külső dolgok a' belsőkre hatnak, úgy hatnak ezek - is a' külsőkre. De ha nem erőszak, nem vallás-

ja bírni külső tselekedeteit, szükség, hogy azoknak belső rúgóit indítsa-meg, különben híjába iparkodik. Az okoskodásokat nehezen fogja-meg a' köz-nép; 's azoknak-is kevés a' foganattya, a' mellyeket megfog, 's annak-is, a' mit meg-foghat, kevés láttattya van, mivel a' népet nem annyira az okoskodás, mint külső érzékenységei, képzelő tehetsége, és indulattyai kormányozzák. Úgy látszik, tagadhatatlan az-is, hogy nem elég a' köz-népnek kötelességeit csak eleibe rakni, hanem azokat olly' nyomos dologgá is tenni előtte, hogy magát azoknak bé-teljesítésére önként el-tökéllye; hogy maga magát kárhoztassa, ha bé-

---

béli eszközök által akarjuk az akaratot némelly tselekedetekre bírni, azt más-kép' nem lehet véghez vinni, hanem hogy az ember belső képpen indíttasson fel,

nem tellyesíti, 's tsak akkor eléged-
jen-meg maga magával, ha azokat
bé-tellyesítette. (*)

Ehez képest, úgy látzik nékem,
könnyü már azon útat el-találni, a'

(*) Vannak sok egyenes szívű, 's a' jó
mellett szinte az el-ragadtatásig buzgódo férj-
fiak, kik mind tsak az erköltsi tu-
dománynak tanítását javallyák, attól
várnak mindent, 's egyéb vallás-béli
tanítást szükségtelennek tartanak. Én ezen
férjfiakat szívemből tisztetem, 's az ő
tzellyok egygyaz enyimmel; de úgy lát-
szik, hogy ezt a' tzelt eszközlő mód-
joktellyességgel nintsennek az embe-
ri természethez alkamaztatva.
Ha az embernek azt mondjuk: tsele-
kedd ezt; azért még ugyan azt nem
tselekfzi; sőt kélszebb ellenkezót tse-
lekedni. Az embereket koránt se lehet
úgy kommandérozni az erköltsök' gyakor-
lásában, mint valami gyalog Regimentet
a' külömb-féle mozgásokban. Mit lehet
egy olyan gyermekből várni, a' ki egész
gyermekségében soha se hall egyebet

mellyen a' vallás-béli meg-világosodásnak kelletik menni, ha azt az emberi lélek természeté szerént akarjuk kezdeni, és vinni.

A' ki a' köz-népet a' vallásban akarja meg-világosítani, annak azon kell lenni, hogy a' köz-nép az Istent, az Istennek az emberekkel való bánás módjait, 's az embereknek tölle való függéseket a'mennyire csak szükséges, tud-

nogatás, intés, parantsolás, tiltásnál, még pedig minden atyai tekintet, atyai szerezet, atyai kegyesség nélkül; ha csak az, a' ki szüntelen papol, önnön szavait szívére nem tudja kötni a' gyermekeknek? Elfojtódik az olyan gyermekben minden emberiség, vagy a' szabadságnak érzése, 's az emberi erő párt-ütésre gerjed benne, kezdi köteleit mardosni, 's végre széllyel szaggatni. Tsudálatos dolog az, hogy ezt mái nap senki sem érzi, holott olly' ékesen tsevegnek minden felé a' szivnek formálásáról.

ja; hogy így a' köz-nép örömet tselekedje azt, a' mit az Istenért tselekednie kell, 's nyugott szívvel várja azt, a' mit az Istentől várnia kell.

A' mi nem ide tzelez, nem a' köz-népnek való. A' köz-társaságnak javában forog az, hogy a' köz-népből a' meg-világosodás által jobb emberek vályyanak, hogy kötelességének tartsa, az Istenért mind azt el-követni, a' mire az Elöljáróknak hatalma által nem kinfzerítethetik; hogy az Istenért való kötelességből mind azokat ne tselekedje, a' miket a' leg-jobban vigyázó Fejedelem se láthat, 's akadályoztathat-meg. Nem elég tehát, hogy a' köz-nép maga kötelességeit tsak tudja; szükség, hogy minden kötelességet fzeresse 's fzenstéges dolognak tartsa, szükség, hogy azoknak bé-teljesítésére a z a k a r a t fel-indíttassék, még

mégpedig olly indító-okok által, melyek valósággal arra valók. Az indító-ok ne légyen tsupa félelem; mert az ember nem örömetst tselekefzi azt, a' mit félelemből tselekefzik; 's a' mit nem örömetst tselekefzik, attól meg-menekedni igyekezik, mi-helyt módját ejtheti. Ezt pedig a' köz-társaság természet szerént nem kívánnya; sőt a' köz-jó azt hozza magával, hogy a' köz-nép önnön kötelességeit mindenkor szentül megtartsa; hogy azoknak bé-tellegesítését soha se szándékozzék magáról le-ráznia. De mikép' kell mind ezeket véghez-vinni? nem lehet kivált a' köz-nép előtt minden kötelességnek szükséges vóltát meg-mutogatni. Némelly indító-okokat a' köz-ember ezével fel-nem érhet, a' bal-vélekedés, szokás, és az azok ellen törekedő indulatok ezer akadályt vetnek azoknak.

Némellykor igazak-is magokban azon ellen vetések, mellyek némelly erköltsi indító-okok ellen tétetnek.

Nem mindenkor következik abból jó, ha az ember a' maga jussából valamit el-enged; nem mindég fonnyasztja-el magát a' bújálkodó; 's a' részeges se betegszik-meg mindenkor. — Próbállya bár valaki ha meheté valamire akár melly falusi községgel-is, ha azon tsupán tsak mély okoskodások által akar valamit venni. De hát mi által, ha ezek által nem? mi által lehet a' meg-általkodott köz-népet, önnön kötelességeinek bé-tellegesítésére bírni, mellyek többnyire hajlandóságával ellenkeznek? — Azt tapasztallyuk, hogy a' jó atyának házánál minden az atyának kedvéért tévődik; mert ő mondotta; ő parantsolta! Az atya olly nagy tekintetű személy a' maga házánál,

hogy hatszakegygyet szöll-is, többet ér, mintha más száz indító-okokkal állott volna elé. Láttuk, hogy egy jól el-rendelt országban: minden az Uralkodó kedvéért tévődik; mert ő parantsolta! Az Uralkodó olly nagy tekintetű személy a' maga Országában, hogy egy parantsolattyának is több foganattya vagyon, mintha más száz indító okokkal állott volna elé. A' jó házi-nép azért engedelmeskedik, mert az atyának tekintete; a' jól el-rendelt Ország azért, mert az Uralkodónak tekintete nagy. Hát ha már egy valóság (Wesen) találkoznék, és a' lenne az egész köznépre nézve, a' mi az atya maga házában, az Uralkodó maga Országában. —

Ezzel valósággal kellene a' köz-népet meg-esmértetni; hozzá-való fzeretetet, háládatosságot, 's tiszteletet benne fel-

gerjeszteni; annak hatalmát úgy elejébe adni, hogy a' nép érezze annak jussát, melly szerént tölle engedelmességet kíván; az ő böltsességgel tellyes szeretétét olly eleven szinnel le-festeni, hogy a' nép örömet engedelmeskedjen: ez a' bánás módja, úgy vélem, mind az emberi természethez, mind a' köz - nép' gondolkodásához lenne alkalmaztatva, 's a' mellyel többre lehetne menni, mint akár melly más eszközzel-is. Nyilván való az, hogy háládatosságra, 's szeretetre inkább lehet az által gerjeszteni az embert, ha azt elé-befzéllyük néki, a' mit egy valaki valóban tselekedett, mintha azt tsak közönségesen leírnánk, akár mi jól-is. Hamarább meg-esik szivünk az olyanon, kinek tselekedetét, 's szenvedéseit láttyuk, vagy viselt dolgait, 's történeteit hal-lyuk

lyuk. Ehez képest: ha azon Valóságról elé beszéllük azt a' népnek, a' mit rolla tudunk; ha tudtára adjuk annak tetteit, 's viszontagságait; bizonyára ez által gerjeszthettyük fel a' népet bizodalomra, tiszteletre, és szeretetre, ha tsak ugyan őket fel lehet gerjeszteni. Éppen így gondolkodom a' vallás-béli megvilágosodás folyamattjáról is. Esmértessük meg az embereket a' körülettek lévő dolgoknak természetével, 's mutassuk meg nékik azokban az Isten' böltességét, hatalmát, 's jóságát. Mondjunk nékik Szent-Irásbéli históriákat, hogy lássák miképpen gondoskodott az Isten, eleitől fogva az emberekről; miképpen támasztott szükségeket 's miképpen tellyesítette-bé azokat, melly atyai kegyességgel, 's szeretettel nevelte őket. Beszéllyük-el, melly szerentsétlenek vóltak azok, kik az Isten parantsolattyának nem en-

gedelmeskedtek, ellenben azok melly
 fzerentsések voltak, kik néki engedel-
 meskedtek. Tegyük a' Históriából
 olly példákat elejébe, mellyekből ma-
 goktól által láthatták ezen igazságot,
 hogy az Isten a' leg-hatalmasabb Úr,
 kinek az emberek engedelmeskedni tar-
 toznak; az Isten a' leg-böltsebb atya,
 kinek parantsolattjai bennünket böl-
 dogokká téfznek; a' kinek engedelmes-
 kedni, gyógyító fzer, nem engedelmes-
 kedni, halálos méreg. Esmértessük-meg
 vélek Jésust, az Istenségnek hozzánk
 közelebb való, 's könnyebben meg-
 fogható képét. Befzéllyük-el néki az
 ő hatalmát, böltességét, fzeretetét,
 hogy nagyobbra betsüllyék minden ta-
 nítását, minden szavát, mellyet szól-
 lott. Mind ezekre gyakran emlékez-
 tessük őket, 's egy dolgot tíz külömb-
 féle próbákkal-is erősítsünk-meg, mi-
 vel ezeknek mély gyökeret kell az el-

mében verni, 's ezen talp-köre épül az erköltsben való meg-jobbulás. A' különös esetekben ki-nyilatkoztatott Isteni szeretetről, 's jó téteményekről, vagy Jésusnak történeteiről beszélni szint olyan hasznos az erköltsi meg-jobbulásra nézve, valamint hasznos beszélni a' gyermekkel az ő jó atyáról, vagy a' jobbagyal az ő jó Uráról. Ha már azt meg-nyertük, hogy az Isten, 's az ő képe Jésus, nagy tífztelebbe jött az ember előtt, ha elég mélyen vertt ezen igazság fézfket benne: méltatlan 's káros dolog az Istennek nem engedelmeskedni; méltó 's hasznos dolog néki engedelmedekenni; — ekkor mondjuk néki: Jésus parantsolá:

Botsáss-meg, és néked-is meg-botsáttatik.

Adjál, 's néked-is adatik.

A' mit akarsz, hogy az emberek veled tselekedjenek, te-is azt tselekedd másokkal.

Szeressétek egymást, mint én szerettelek
titeket.

Szeressed felebarátodat, mint önnön ma-
gadat. —

Tanítványi által parantsolá:

Férjek, szeressétek feleségeketek.

Feleségek, engedelmeskedjetek firjeiteknek.

Szülők nevellyétek gyermekeiteket fenyíték
alatt 's az Urnak félelmében.

Gyermekek, engedelmeskedjetek szülőiteknek,
az Istenre nézve.

Urak, igazságosan 's illendően bánjatok
szolgáitokkal; ti néktek-is van
Uratok a' menyben.

Szolgák, engedelmeskedjetek Uraitoknak,
nem tsak szemeik előtt, hanem Iste-
ni félelemből-is.

Minden ember engedelmes legyen az elől-
járóknak, kiknek hatalmok va-
gyon rajta.

Add-meg kinek kinek, a' mivel tartozol —
a' tífzteletet, a' kit tífztelet illet.

A' ki nem dolgozik, ne egyen.

Szolgálatok egy-másnak azon tehetség-
tek fzerént, mellyet az Urtól vet-
tetek.

Mind ezeket mondjuk néki az Isten' nevében, kiről már annyit tud; kinek szava, olly sokszori emlegetések után előtte már hathatós lett; kinek böltsességét, hatalmát, fzeretét 's meg-tántoríthatatlan igazságát annyi sok próbákból esméri. Mondjuk ezeket néki. Jé sus' nevében, Jé sus szavaival, ki az embernek boldogságát annyira szívére vette, hogy azért mindent fel-áldozott; a' ki jól tudván, hogy a' bűn el-ront minden emberi boldogságot, életét-is oda-adta, hogy a' mint mondá, meg-törje a' bűnnek erejét. Azt gondolom, ez foganatos tanítás lenne, bár ha oda nem tennénk-is, hogy a' dolgot az Isten nyilatkoztatta-ki, még-is gondolatom fzerént-

a' tanításnak ezen módja inkább az emberi természethez van alkalmaztatva, mint akár mi egyéb.

A' ki immár fel-tudja vetni, mennyiben függ a' köz-társaságnak java az emberi gondolkodásnak, 's tselekedeteknek módjától; hozzon maga ítéletet a' dolog felől, ha vallyon az illetén vallás-béli megvilágosodás káros-é vagy hasznos.

XI.

Úgy tartom, tsak egy rövid meg-gondolás után-is szembe tűnik az, hogy, a' jó végre intézett megvilágosodás nincs a' köz-népnek ártalmára. Leg-alább meg-foghatatlan dolog lenne az, ha a' megvilágosodás minden haszon nélkül vólna. A' ki azt méri állítani, hogy az okos megvilágosodás káros, annak azt-is el-kell

magával hitetni, hogy nem teszi az
 se jobbá, se nemesebbé az embert,
 ha az Istent, 's kötelességeit esméri;
 ebben pedig elegendő képpen meg-
 tázáolja ötet minden Nemzeteknek,
 's időknek históriája. Vagy azt kell
 néki magával el-hitetni, hogy árt az
 az embernek, ha meg-jobbúl, 's árt
 az Országának is, ha meg-jobbúlt tagok-
 ból áll, vagy más szavakkal: egy
 tolvaj-társaság boldogabb, mint a'
 jó erkölcsökben gyakorlott Ország! —
 A' mi egy magános emberről, egy ma-
 gános házi-népről igaz, igaz az egy kis
 népről, egy egész Orzágról is; le-
 hetetlen, hogy olly' valami ártson az
 Országának, a' mi külön külön min-
 den lakosnak használ. Vallyon nem
 esik-é az egy magános szántó-vető-
 nek jobb ízün; nem boldogúl-é job-
 ban minden felől, ha önnön köteles-
 ségeit, 's hivatallyát esméri; ha min-
 den dolgához okosan nyúl, 's azt

okosan üzi, ha a' mező —, 's kert-művelést jobban érti; ha élő-fáival, 's marháival jobban tud bánni, 's akár mi véletlen esetekben - is magán segíthet? Nem érez-é több örömet gyermekei 's tselédei között, ha meg-fel-lődött, 's emberebb lett, 's azok nem tsak félnek tőle, hanem inkább tisztelik, 's szeretik? Nem akad-é több forrásaira a' gyönyörűségnek, ha valamit tud a' körüllette lévő természet jelenségekről az állatoknak, plántáknak mesterséges alkotásáról, a' melyek minden nap kezei között forognak? És mi nagy öröme van az, ha szántó-földeit meg-jobbítja, ha többet arathat, többet kaszálhat, ha tsak tíz vékéval, egy két vontató szénával, 's ha tsak egy pár putonnyal több gyümöltsöt fzedhet - is, 's reá tekintvén, édes örömmel azt mondhattja: ez az én fáradságom' gyümöltse? Val-

lyon az ilyen szántó - vető tsak olyan elfzem - ifsom ember - é , mint a' vad - ságban élő ember ? Ha tehát azon igyekezünk , hogy a' köznép , vagy legalább annak nagyobb része ilyen légyen , így ilyen , munkálkoddjon , 's ennyi győ - nyörüséget tudjon magának szerezni , — lehet - é egy ilyen igyekezet haszon nél - kül ? Úgy látfzik , nem szükség ezt többel vitanai .

Ezt a' História - is világosan meg - bizonyította ! Tagadhatatlan dolog , hogy ott' vagyon leg - nagyobb meg - világosodás , ahol a' keresztény vallás uralkodik ; 's az országokat egy - más - hoz hasonlítván ott' leg - bóldogabbak az emberek , ott' leg - erősebbek a' királyi székek , ott' leg - virágzóbbak az Országok , a' hol keresztények a' lakosok . Altallyában vévén a' dolgot , tagadhatatlan az , hogy nagyobb a' meg - világosodás a' Protestáns mint a'

Katholikus tartományokban, 's hogy
 fzorgalmatosabb, 's bóldogabb a' nép
 a' Protestáns tartományokban. A' jó
 erköltsben tett elő-menetelnek, 's a'
 nép' bóldogságának mértéke, minden-
 kor a' meg-világosodás vólt. Virág-
 zott a' kereskedés, virágzottak a' kézi-
 mesterségek; fzelidebb vólt az embe-
 reknek erköltse; minden dolog jól ment
 akkor, midön Jésus prédikálni kezdé,
 midön az ő tanítása, 's a' Római
 Kultura lámpást gyújtott az emberek'
 elméjének.

De ezek ofztán ismét hanyatlani
 kezdettek, mihelyt a' Nemzeteknek
 vándorlása a' feudális fzisztémának bé-
 hozatása, 's a' kerefztény Vallásnak
 romlása miatt, fogyatkozni kezdé a'
 meg-világosodás. A' nap - nyugotti tar-
 tományokban majd nem minden keres-
 kedés tsak a' Zsidóknak kezébe jutott.
 Ki-ki tulajdon hafznát leste, 's bofzút.

állott maga magáért, minden tartózkodás nélkül. Annak vólt igazsága, a' ki hatalmasabb vólt. Az erkölts' elvadásának sok irtóztató példáit lehetett látni. Sigmond Burgundiai Király, önnön testvérét Klodomírt, nemzetségével együtt a' kútba vettette; Clotár saját párt-ütő fiát, gyermekeivel együtt meg-égettette. Egy más Clotár, a' Frankusok Királlya, Brunehild Királynét, harmad-napi szörnyű kínzások után, elevenen egy vad lónak a' farkára köttette 's széllyel szaggattatta. Láttjuk, hogy az ember leg-ottan nem ember vólt, hanem fene vaddá vált, mihelyt meg-szünt a' világosodás. Az ember tsak azon mérték szerént ember, a' melly szerént meg-van világosítva. Hasonló példáit láttjuk ennek a' Reformáció táján - is. Nem sokkal az előtt, a' tizen-kettődik században, egy Nemes ember — akkor a' Nemesség vólt

a' meg -világosodtabb része a' Nemzetnek — bizonyos pompának alkalmazásával harmincz ezer sold (*) vettetett - el a' meg -szántott földbe, gabona helyett. Egy más Nemes ember pedig a' leg -szebb paripái közül harminczat égettetett - meg, hogyazzal dús gazdagságát fitogathassa. (**) Meg -lehetett ebben az időben akár minémű gonofzságért, az édes atya meg -öléséért, testvére' meg -fertőztetéséért - is pénzben a' borsánatot vásárolni. Mint -meg -változtak pedig ezek a' Reformatio után! A' Protestáns Fejedelmek leg -kiseb bek valának, de leg -hatalmasabbak, mivel ők vóltak a' meg -világosodtabb

---

*) Versuch einer Geschichte der Kultur des menschlichen Geschlechts von Adelung 6. Absch. §. 24. S. 349.

***) Adelung ugyan ott' 7. Absch. §. 22. S. 410.

bak; a' Katholikus Fejedelmek nagyobbak, de erőtlenebbek, mert a' megvilágosodásnak héjával vóltak.

*) Nem nevededett a' megvilágosodás az újabb idökben nagyobb szaporasággal, mint 1525-tól fogva 1560-ig, 's nem tett meg jobban soha az emberekben a' munkásság; nem nevededett serényebben a' nép' bátorsága, 's bóldogsága, mint éppen ebben az időben. (**)

---

*) See in the præsent state of europe, azt erősíti, hogy egy Protestáns felekezet, még-most-is ki-köthet egy Katholikus felekezettel, 32 miliom Protestánsra 67 miljom Katholikust számlálván.

**) Meg-nem álhatom, hogy Ehlernek ezen tzimű írásából: Winken für gute Fürsten, Prinzenzieher und Volksfreunde; egy helyet ide ne iktassak, melly azt a' mit eddig mondottunk, a' tapasztalásból bizonyítja, 's az én tapasztalásommal-is éppen meg-eggyez. „Ha ezen vizsgálásaimat

XII.

Ha tehát az Uralkodó többre akarja vinni alatta-valóinak boldogságát; ha azt kívánja, hogy a' kereskedés virágozzon, az erköltsök szelídüllyenek,

---

fel vezem, mellyeket a' szántó-vetőkön, 's sulyos dolgok között tengődő embereken, több helyeken tettem, nagy meg-háborodás nélkül el nem gondolhatom, hogy némelylek ilyen kérdést-tsak tehetekis, káros-é, vagy hasznos a' köznépet meg-tsalni, vagy-is bárdolatlanságában hagyni. Élttem sokáig a' falusi nép között, kiknél igen nagy megvilágosodást vettem észre. Nem tsak a' vagyonosabb parasztokban, hanem a' legzegényebb napfzámosokban-is vóltak olyanok, kik a' Vallásnak mind ágazatiban, mind erköltsi tanításiban járttassak valának; kik, a' dolognak vóltaképpen való tudománya mellet hasznos könyveket is olvasni tudtak, 's a' számvetést tsak nem a' Föld-mérésig értették. Sehol se találtam több-féle jóra az emberek között, mint ezen falusi gazdák között. Kivált-

és a' gyámoltalan köz-nép, több gyönyörűség forrásaira vezettessen, a' mellyekből néki annyi terhei között valamelly részt kell engednünk. Ugy

---

képpen pedig szivesen hajlottak arra, hogy polgári kötelességeknek híven meg-feleljenek. Tudományok jól özfze-fért sullyos munkájokkal. Ezen emberekben némi-némü öfztönt tapasztaltam arra, hogy munkájokat bizonyos tudománnyal, tegyék. Mint-egy természeté vált nállok, hogy a' nyugvó napokat nem vad vígságokban, hanem otthon tsendességben, befélgetve, olvasgatva, 's ártatlan gyönyörűségek között tölték-el. Az olyanokat, kik itálnak, kártyázásnak, verekedésnek, 's más rendetlenségeknek adták magokat, közönségesen úgy nézték, mint a' kik, nem tsak kötelességek, 's lelkek esmérte ellen tselkefznek, hanem, kik önnön jó híreket, neveket, betsületyeket örökre el-vefztik. A' törvényeknek, 's igazságnak meg-tartására közönségesen igen nagy hajlandóságot tapasztaltam bennük; az aprólékos szolgálatokra pedig olly'

minden kételkedés nélkül elé kell néki a' meg - világosodást mozdítani, bár ha a' köz-nép által nem láttya- is mindjárt az abból reá háromló hafz-

hafzon keresés nélkül-való kéfzséget, hogy némellyek fájlalták, 's el-pirúltak belé, ha szolgálatjokért borra-valóval kínálta-meg az ember. Tellyes polgári szabadságokkal, mellyben voltak, éppen nem éltek vízfza. Mind azokból a' mit láttam, az tetfzet-ki, hogy az ember, az Isteni gondviseléstől vett elméje által az emberi bődogságnak főbb részeit világosan meg-esmérhesse az ilyen tudományoknak hafznát vegye, 's polgári szabadságban élhesen. Más helyeken, a' hol a' falusiak között annyi meg-világosodásra nem akadtam, általlyában ellenkező tökéletlenségeket vettem észre. Ha tehát tsupán ezen sok tsak elztendők által tett tapasztalásimra néznék; kétség kívül felette tsudálkoznám rajta, hogy még kételkedhetnek némellyek abban, tanátsos dolog-é, a' népet igen meg-világosítani? "

tiót. De ha egy ilyen atyai érzékeny-
ség, 's emberi indulat nem volna - is
benne; ha a' maga népét nem egyébb-
nek tartaná - is, hanem tsak akolba zárt
marháknak, 's azt tetfzése szerént
vérig húzhatná, vonhatná: még - is
tulajdon hafznára nézve - is meg - kelle'
nék néki azt világosítani; 's nem - is
találhatna, jövedelmeinek bővítésére
hathatósabb eszközt ennél. A' dolognak
természete, a' História, 's a'
minden - napi tapasztalás, világos
bizonyrágot tesznek erről. Vegyünk
fel két falusi gazdát, kik közzül ki-
nek kinek negyven köböl' magja, vagy
húsz hód - földé vagyon; az egyike
meg - világosodott, gondolkodik földének
természeti mivóltáról, annak meg - jobbí-
tásáról; lassan lassan egész a' lehetőségig
meg - is jobbítgattyá; minden darab föl-
det, a' mennyire tsak lehet hafznállyá; ló

herét termelzt; marháit szaporította, jobb trágyát hord az ugarra, 's eképpen jobbíttya szántó-földét. Fákat ültet, komlót termelzt, maga főz magának oltsó, és egészséges fert, hogy ne kintelenítelsék roszszat drágán venni. Házát, gyermekeit, 's tselédjeit jó rendben tartya, szorgalmatosságra, 's jó maga-viseletre szoktattya, 's mind ezekben maga ad jó példát nékik. A' másik nem gondolkodik földinek természeti mivől-táról, hanem tsak úgy műveli, a' mint mástóllátta, szántatlan, műveletlen hagyja, a' mi szántatlan, műveletlen vólt; a' mi legelő vólt, azt legelőnek hagyja, kevés marhát tarthat, mert kevés takarmánnya van, a' mi van-is rosz, nem jó trágya válik belőle, 's nem kövérítheti szántó földét. A' tsapszéken kívül nem esmér semmi más gyönyörüséget a' világon, mihelytt egy két garas tsörög az erfényében, megiszza magát. Az illyen életnek módjá-

ba belé-tanúlnak gyermekei, tselédjei; 's vele egygyütt egygy nyomon járnak. Történnyék immár meg, hogy az Ország szükségei miatt, kinek kinek ezen falusi gazdák közül tíz forinttal többet kellessék adózni; mellyik teszi le közüllök könnyebben az adót? Bár ha amannak is terhesen essen a' nagy adó, ki talál még-is közüllök könnyebb módot annak le-fizetésére? Ki tudja többre vinni jövedelmeit, 's kevesebbé tenni költségeit? — Erre kiki hamar meg-felelhet! A' mi reájok nézve egygyen ként igaz, igaz az közön séges en-i s. Hatehát egy meg-világosodott gazda több adót fizethet, mint a' meg-nem világosodott: szükség-képpen betsesebbnek kell lenni az Ország előtt egygy meg-világosodott köz né p n e k-is, mint a' meg-nem világosodottnak, ha bár az embernek érdemét, tsupán tsak az esztendei adózásnak sommája szerént vegyük-is tekintetbe.

Ezt a' História - is nyilván bizonyította. Ki hitte volna, ha valaki azt mondta volna ennek a' századnak kezdetén, hogy ama' vad és pusztá Orosz birodalom nyóltzvan, kilentzven efsztendők alatt akár melly Európai birodalommal - is vetekedni fog; hadi ereje ötven linia hajókból fog állani (*), holott száz efsztendők előtt tsak egyetlen egy tsajkája se vólt; (**) Pétervára, melly még tsak egy két halász kunyhóból állott, Európának leg - nagyobb 's szebb várossává vállyon; talpon álló négy száz ezer derekasan gyakorlott

---

(*) Statistische Uebersicht der vornehmsten Europäischen Staaten. — ott' ugyan éppen hatvanra negy a' száma, de ez soknak látzik.

(**) A' leg-első hajó 1691ben indúlt ki a' ki-kötő helyből. Allg. Weltgeschichte 16 Band. 8. Abth.

hadi népe léfzen; (*) meszfe terjedő kereskedéséből esztendönként majd mégannyi jövedelmet lászson, mint a' mennyi vólt Nagy Péternek országlása alatt, (**) hét nyóltz milliomból álló jövedelme, harmintz - öt milliomra szaporodjon; (***) egész birodalmában oskolák, orvasi, tanuló 's gyógyító-házak, és tulajdon törvény-könyve léfzen. E' pedig mind igaz, szemeinkkel láttyuk, a' mít el-nem hihettünk vólna. Mi által ment hát ezen birodalom ilyen nagyra? Ha a' vér ontás nélkül el-foglaltt Lengyel Ország részét, melly által

---

(*) Hupel Nord. Miscell. 5. St.

(**) Toze szerént 7-8 milliom Rúbel vólt a' jövedelme, és most tsak magából a' kereskedésből bé-vefz' annyit mindę esztendőben.

(***) Hupel I. St.

két milliommal, (*) és így egy tizenkettő d-rézfzel szaporodott a' Muszka birodalom lakosinak száma, ha mondom, ezen egy tizenkettő d-rész szaporodást ki-húzzuk is az egész sommából; kérdés: honnét vagyon a' többi? a' 24. milliom rúbellel nevedett jövedelem? A' negyvenöt linia - hajókból álló tengeri erő? 's a' t. Ha merő Mihály, 's Iván országlott vólna; vallyon lett vólna-é a' birodalom, tsak felében-is az' a' mi most? — Nem ama talám szántszándékkal egy vad nemzetnek Reformátorává olly igen, keményen formáltt Nagy Péter, és ama' hasonló lelkiségü,

---

(*) Schlözer ennyire veti-fel. (Briefw. Heft 31.) A' lakosoknak közép száma 24 milliomra megy; Lásd Ebeling (Verzeichniz der Stadthalterschaften 's a' t.) Kri-meát még oda nem kell számlálni, mivel eddig az ideig több reája a' költség, mint a' mit bé-hoz.

de érzékenyebb Katalin, a' ki ötet az uralkodásban, — mint valamely harmatozó eső a' tsattagó mendörgést követte, ezek vóltak ketten, kik a' kultura', és a' meg - világsodás elterjesztésével ezt a' roppant birodalmat ilyen rend-kivül-való nagyságra emelték. Nem az a' háromszáz ezer négy-fzegü mértföld tette azt azzá, a' mi valóssággal: mert úgy-is már sok száz ez-tendőktől fogva majd mindig annyiból állott az. A' meg - világsodás vólt az, a' mi azt az Európai birodal-mok között tsak nem leg-elsőnek tette. Prussióának Első Friderik alatt (1713) nem vala több harmintz ezer fegyveres népénél; ennek száma Első Friderik Vilhelm alatt (1739) hetven-két ezerre szaporodott; (*) most pedig

---

(*) Lásd Memoire de Brandeburg.

két-száz huszon-négy ezerből áll (*); és így annak hadi ereje hetven egynéhány ezred alatt, szinte hét nyóltzadrézfzel öregbedett; Nagy Friderik, ötven öt ezredökig tartó országlása alatt örökös tartományi lakosinak számát, szinte még annyira szaporította (**); és ha az újonnan szerzett tartományoknak (Slésiának, napnyugotti Prussióának, napkeleti Frislandiának, mellyekben 2 milliom lakos

(*) Lásd Milit. Bibl.

(**) Gróf Herzberg (Akademische Abhandlung 1785) A' népnek száma, oda számlálván a' katonaságot-is, 1740ben ment 2,240,000 emberre. Ezen szám 1785. nevedett 1760,000 emberrel, tehát az egész nemzetnek $11/14$ ed részével; 's azon 45 ezredök alatt több új faluk építettek soonál, majorságra-való telkek, 's más egyéb lakó helyek, mellyekben leg-alább is 255,000 emberek lakhatnak.

vagyon) egy h a r m a d r é f z é t a' katonák' szaporítására vettyük-is, még-is leg-allább egy ö t ö d r é f z a' régi tartományoknak öregbítésére marad. Bizonyosan soha se emelkedett vólna ennyire Prussia, ama' jó rendet tartó, takarékos, gazdálkodó, állhatatos, 's minden dolgaiban egy főtzélra törekedő F r i d e r i k V i l h e l m nélkűl; Ildik F r i d e r i k nek mindent sebesen által látó lelke, 's meg-győző ereje nélkűl: azon sokféle fogások nélkűl, melyekkel ez a' két Fejedelem alattokvalóinak formálásában tudott élni, 's a' meg-világosodás nélkűl, melly minden Országoknak elevenítő lelke! Bizonyosan nagyobbra fog még emelkedni Prussia ezen békesség-szerető, 's mindenkor kézzen álló F r i d e r i k V i l h e l m alatt, ki a' meg-vetett erős fundamentomra olly jól épít, az előbbeni országlásnak héjánosságát olly böltsen ki-pótollya, 's az embereket emberi mó-

don tudja kormányozni. Az Orosz birodalom, 's Prussia elégé megmutatják, mi lehet egy Országból, ha két nagy uralkodók nem sok idő múlva következnek egymás után, ha sokáig uralkodnak, 's a' második el-nem áll attól, a' mibe az első fogott! — Még egy példa fekszik szívemen; melly ugyan nem olly' felséges, nem-is annyira tudva lévő, mint a' két előbbeni; de még-is nyom valamit a' latban, 's meg-tzáfolhatatlan bizonzságot ad arról, mit tehet egy nagy férjfiú a' néppel: melly világosság terjedhet másokra az ő tsendes példájából, mint serkentheti, mint élelzhethi-fel az erőt, 's mint segítheti-ki a' kedve-vezett népet akár mi végső veszedelemből-is. Katánia (*)

(*) Szitziliának városa, nem messze Etna hegyétől; 1693dik esztendőben Etnának tűz-okádása miatt majd nem egészen elpusztult.

végző nyomorúságra juta. A' város tsak nem egészen el-pufztúlt, meg-tsökkent benne minden kereskedés. Az egész környék nyögött az embernek erejét elfojtó, feudális szifztema alatt. Palermo (*) a' többi városoknak kárán, minden felől bóldogúlt; 's nem volt semmi reménység a' kormány-széktől nyújtható segedelemre. Sőt — a' gabonával-való kereskedésnek el-zárása iránt ki-gondolt istentelen szifztemától, melly egész Szitziliának kintsivel tsak néhány Ministereknek, 's kereskedőknek erfzénnyét tömte még jobban nyomorgattatott a' város. Tsak egy mód vólt, melly által a' város végző veszedelemből ki-mentethetett; tudni-illik az egy munkásság: De hol ve-

---

(*) Ez-is Szitziliának várossa, szebb Messinánál; tele van nemes emberekkel, igen nagy kereskedést üz, 's a' Vitze-király-is benne lakik.

gyék az ahoz meg-kivántató szívét, hollott attól meg-fosztattak? Hol vegyen ösztönt ezen munkásságra a' túnya Olasz, ki nem esmér egyéb boldogságot a' nyugalom, 's könnyü élésnél? — Herzeg Biskári Ignátz, ez a' Nemzetének Istene példát adott arra: megmutatta a' Katániabélieknek tselekedete által, hogy az állandó szorgalmatosság azt-is meg-győzi, a' mi győzhetetlennek látszik. Majorságot állított-fel; a' legterméketlenebb Láván (*), földet hordatott reája, tavakat ásatott, 's a' tenyészetlen kö-szikla környékét a' gyönyörűségnek lakó helyévé alkotta; hogy a' riskásának termefztését elő mozdította, Salso folyó vizét, egy hidon ke-

---

(*) Így nevezik azon szurkos tüzes matériát, melly a' tüzet okádó hegyekből víz formára foly-ki, 's melly idővel kemény kö-sziclává válik.

részül, melyet Simetus felibe építtetett, a' maga jószágára vitte, Ezen híd 1120 lábnyi hosszúságú, 's 1400 lábnyi magosságú; 's az egész víz-árkolás 2520 lábnyi hosszúságú volt, belé került 100,000 Skudiba (*). Midőn 1781dikben egy rettenetes szélvész az egész munkát össze szaggatta volna, azonnal új rajzolatott készíttetett, mely szerént ismét újra fel-építtesse, 's az utánna következő Hertzeg még-tartóssabban akarja a' munkát tökéletességre vinni. Láták, a' Katániabéliek, mire nem lehet az állhatatos munkásság; mik ént küzködnek még az elementomokkal-is, miként bánhatnak a' természettel önnön akarattyok szerént, mintha az ember Isteni erővel bírna. Hozzá fogott tehát a' nép a' dologhoz, a' várost újra

---

(*) Majdnem 180,000 forinrokat télsen.

fel-építé; 's íme, a' mi e' folyó szá-
 zadnak elején egybe-omlott helyly volt,
 már ma Szitziliának egyik pompásabb
 várossa. Az egész munka ötven esz-
 tendő kbe telt; 's ezen idő alatt a'
 népnek száma tizen-négy ezerből
 negyven ezerre, sőt többre, néve-
 kedett! Építettek egy ki-kötő helylyet-
 is, melly harmintz-ezer arany-
 ba került. 'S midön rövid idő múlva
 a' Kalábriai föld-indulás után egy ret-
 tentő szélvész a' tengerbe nyúlt bástyát
 (molo) egészen el-pufztította volna; új
 plánumokat adtak a' kórmányozó szék
 eléjbe, hogy az egész munkát még-erős-
 sebbé, s' állandóbbá tegyék. (*) Halhatat-
 lanok Biskárin a kérdemes követői! —
 Péter és Katalin Orosz Országban,

(*) Ezt az igen jeles történetet olvasni lehet
 B a r t e l' Leveléiben (Über Kalabrien,
 und Sizilien

Friderik Prussiában, Biskári, 's egyéb hasonló Férjfiak bizonyíttják példájok által, melly alatsynság, melly emberhez nem illő dolog légyen, minden újításról azt mondani: „ abból semmi se lesz! Az nem lehet“ — Az ég-táján (clima), nemzeti hajlandóságon, szokáson, mindenben erőt lehet venni, ha egy nagy böltsességü, 's lelkü férjfiú égő buzgósággal ki-áll a' gátra, 's munkálgodik! A' Nemzet fel-kapja a' vélekedését 's ollybá tartya, mintha öröktől fogva úgy gondolkozott volna, mint ő. A' nemzetet magához vonza, 's észre se veszi, más formába önti. Minden erejét fel-ébrefti benne, még-azokat-is, mellyekről semmit se tudott, 's kevés idő múlva álmélgodik maga magán, mivé lett. Mitsoda Finántz-vagy gazdaság-plánuma, avagy mitsoda summa pénz hajtott volna a' Nápolyi Királynak annyi hasznót, mint maga Biskári! Egy

ilyen férjfiú valóban mint -eggy újra teremti polgár társait. Az ilyen veszi ki, az embert a' baromi állapotból, 's tsak az után uralkodik a' Fejedelem igazán szólván embereken, az után véfzen-bé tölök annyi hafznot, a' mennyit tsak emberektől, nem pedig fél-emberektől, vagy idétlen emberi-fajzatoktól venni lehet.

De mi fzüksék a' régi időkre vizsgálta tért, a' t a p a f z t a l á s b ó l tudhattya kiki, mellyek legyenek a' virágzóbb országok: a' meg-világosodottak-é, vagy a' meg-nem/világosodottak. Mennél nagyobb a' szorgalmatosság valamelly országban, annál bóldogabb a' köznép, annál gazdagabb a' Nemzet, és az Uralkodó. Vessük immár egybe az Anglusoknak szorgalmatosságát, az Olafzokéval. A' Toskánabéliekét, az Egyházi (vagy Pápa) birodalomban lévő lakosokkal, a' Prussusokét, a' Spanyolokéval!

Nem

Nem tsuda, ha a' most meg-halá-
 ızott Brasiliai Hertzeg azt kérdezte
 G r ó f H e r z b e r g t ő l ! miképpen
 lehet az, hogy eggy 3600 négy szegű
 mértföldből álló Ország 224 ezer kato-
 nát tarthasson? Meg-világosodott Ge-
 nevában éppen úgy el-terjedtek a' tu-
 dományok, mint a' szorgalmatosság és
 mértékletesség. Reggeltől fogva kiki dol-
 zik estig, azután sétálni mgey' 's
 ezt az időt-is közönségesen: *l' heure
 perdue* (el-vezített órának) tartják. (*)
 Melly sok el-vezített órák nintsennek a'
 meg-nem világosodott Olasz Országban,
 Portugáliában, Spanyol Országban,
 's Német Orzágnak némelly művelet-
 len részeiben! — Hanem hogy kiki
 jobban által láthassa, hogy az Ország-
 nak valóságos ereje a' meg-világosodás-

(*) Klockenbring (Aufsätze 2. Band)

tól függ, 's hogy a' meg-világosodás nagyobbra emelheti a' nemzetet, mint az Országnek természet szerént-való bővsége, 's gazdag termései: tekéntszen az ide zártt táblára. Abban tsak nem kételkedik sénki, hogy az itt' meg-nevezett Országok olly rendbe vannak helyhez-tetve, a' mint meg-vannak világosítva, És így láthattya kiki, a' kinek tetszik, hogy az Országnek hatalma, meg-világosodásához képest nevedik; hogy Olasz Ország azért egy tseppel se virágzóbb, mert termékenyebb ég-táj alatt fekszik; s' Brandenburgia azért nem hátulsó köztök, mert sovány 's homokos a' földje; hogy az Egyházi birodalomban lévő lakosok nem hajtanak Ő Szentségének több haf-not, mint a' Toskánabéliek Nagy Her-tzegjeknek, holott jobban sattzoltattnak, 's szegényebbek ezeknél; hogy a' Despotismus, a' Vallásnak, 's országlás-nak hamis principiumai, egy szóval: a'

98-dik levélhez tartozik.

Európának nevezetesebb Tartományi ilyen renden követik egymást a megvilágosodásnak nagyobb vagy kisebb lépésje szerént.	Állnégy füzű mértföldekből	Lakosok' száma.	Lakosok minden négy füzű mértföldre.	Jövedelem.	Bé-hoz minden négy füzű mértföld az Országának.	Minden lakos ezfendöntként hafnot haj az Országának.
1. Anglia Or.	3382' (Grew fzerént Croméban.)	8,000,000. (Lásd Cromé Über die Gröfse &c. S. 306 319.)	2366.	84,000,000 Tallér.	24,717 $\frac{2}{3}$ Tallért.	10 $\frac{1}{2}$ Tallért.
2. Frantzia. Or.	10,000 (Büsching Cromé, Necker fzerént.)	25,300,000 (Schlözer St. A.)	2500	107,000,000 Tallér. (Necker)	10,700 Tallért.	4 $\frac{1}{4}$ Tallért, vagy valamivel többet.
3. Prussia Ország.	3600 (Herzberg fzerént)	6,000,000 (Herzberg fzerént 784)	1667	22,000,000 Tallér (Büsching)	6111 Tallért.	3 $\frac{2}{3}$ Tallért.
4. Hollandia.	625	2,500,000 (Pestel, 's Cromé felvetések, 's Gr. Maillebois Liastromok' közeplszáma 85)	4000	18,000,000 Tallér.	28,800 Tallért.	13 Tallérn. valamivel többet.
5. Toskánai Nagy Hertzezség	365 középszám Büsching és Cromé között)	1,000,000 (Jagemann fzerént)	2774	3,000,000 Tallér.	8493 Tallért.	3 Tallért.
6. Spanyól Ország.	8889 (középszám Lopez, és Büsching között)	10,500,000 (Gróf d' Arandának felvetése fzerént 78)	1132	30,000,000 Tallér.	3375 Tallért.	valamivel kevesebbet 3 Tallérnál.
7. Portugália.	1711 (Cromé Zononi fzerént)	2,360,000	1280	7,000,000 Tallér.	3500 Tallért.	közel 3 Tallért.
8. Az Egyházi Birodal.	900	2,230,000	2477	2,200,000 Tallér.	2222 $\frac{2}{9}$ Tallért.	közel $\frac{7}{8}$ Tallért.

Vessük immár egybe p. o. az Egyházi Birodalomnak állapotját a' Prussuséval, vagy a' Spanyolét a' Hollanduséval, 's kérdjük: honnét? — kérdjük: hol nyomorgattatnak jobban a' jobbágyok az adózás miatt?

meg nem világosodás a' paraditsomót is pufztává, az erős Országot erőtlenné téfzi; ellenben pedig, hogy a' szabadság, emberiség, az okos országlás, egygy szóval: a' meg-világosodás, a' pufztát-is paraditsommá, 's ennyihány négy-szegü mért földekből álló Országot-is leg-hatalmasabb birodalmokká teheti.

Meg-világosodás nélkül a' köznépet minden tsalárd emberek, s' élödi orvosok hitegethetik, egyik erfényét, másik egéfszégét fogyaszthattya. Minden bölts rendelések, és vigyázások ellen-is fogyhat ezen tudatlan, de tsalárdsággal bélelt orvosok által a' lakosoknak száma; söt mennél jobban üldöztettnék, annál jobb orvosoknak tartya őket a' köznép.

A' meg világosodás nélkül divattyokban maradnak a' hamis tsuda-tévök, bűbájosok, ördög-üzök, 's kints-ások.

Meg-zavarják a' Izegény parasztnak
 eszét, 's meg-fejik erfzennyét, tsak-nem
 a' mennyifzer akarják. Maga a' Pro-
 testáns paraszt is a' Barátok' Klasirománál
 keresi a' segedelmet, ha el-hiteti magával,
 hogy vagy magába, vagy valamellyik
 tselódjébe bújt az ördög; 's kétség ki-
 vül ki - is üzik azt belöle — pénzért.

De a' mi ezeknél még rosszabb:
 meg-világosodás nélkül örömet perle-
 kedik a' paraszt, 's a' Rabulistának
 könnyen körmei közzé kerül. Ez leg-
 inkább meg-esik a' Némettel, a' ki jus-
 saihoz felette erőssen ragaszkodik.
 Schlöz er (*) Staatsanzeige nevű
 munkájában (**) találtatik egy kis be-
 széd az éjzaki Amerikabéli Németek-
 hez, mellyet a' közre-botsátó méltán

(*) Staatsanzeige 48. Heft.

(**) 48. Heft. Num. 54.

Így tizmezett: Az éjfszaki Ameri-
 kai Németeknek vadságba va-
 ló vizfsza-esések. „A' Német“ —
 azt mondják ott nekik a' többek között,
 „ a' tudományok által sokkal kevesebb
 „ költséggel élhet. Tsak egy példával
 „ akarom ezt néktek meg-mutatni. Ren-
 „ des dolog, hogy a' prókátorok leg-
 „ több pénzt kapnak a' Németektől. A'
 „ Németek sokkal többször keverednek
 „ perlekedésbe, mint az Anglusok,
 „ még pedig holmi hazfontalan apró-
 „ ságokért. Tsak egy szóért' egy gya-
 „ nus tekintetért-is úgy fel ütik az örro-
 „ kat, hogy alig tudnak magokkal bán-
 „ ni. Mi következik belöle? A' Bíró
 „ eleibe szaladnak, ez a' fizetést el-teszi,
 „ 's a' bé-vádoltt felet a' törvényre
 „ idézi. Kiki prókátort fogad magá-
 „ nak; egyik törvény székröl a' másik-
 „ ra hurtzolják egymást, a' prókátor
 „ nevet magában a' perlöjének bolondsá-

„gán, 's véres verítékén hízik. Vég-
 „re, midön láttya, hogy már tsak
 „szérdék, 's nem téj-fel, maga java-
 „solja, hogy lépjenek egygyességre. A' te-
 „mérdek költség után-is tsak abban az ál-
 „lapotban van a' jó Német, mellyben vólt,
 „midön perelni kezdett, de azon külömb-
 „séggel, hogy üres az erszénnye, 's azon
 „felül házáat, majorját-is el-zálogosította.“
 — Így lehetne az éjfszaki Német Országi
 Németeket - is meg - szállítani; mert itt
 is így foly a' dolog.

Perlekodnek a' leg-tsekéllyebb dol-
 gokért-is; egy tenyérmnyi legelőért, melly
 alig ér fél forintot; ezért: nyitva lehet-
 é az ablakot hagyni, vagy bé kell tsi-
 nálni? egy talpallatnyi földért, mellyen
 alig teremhet egy maroknyi tök-mag;
 az egyházi állapotban lévő elsőségért,
 a' mi gyakran ötven, hatvan forint-
 ba került, 's a' bíró nem akadályoz-
 tathatta-meg a' dolgot, mert kinek-ki

nek szabad a' maga jussát keresni. A' meg - világosodott ember vallyon vete-medik-é ilyen eztelen , 's gyermekes nyakasságra ? Azt - is tapasztollyuk : mennél inkább meg - nints világosítva a' parafzt , annál perlekedőbb ; mennél perlekedőbb , annál inkább könnyeben esik a' pénz után ásítózó 's lelki esméretéből egészfzen ki - vetkezett prókátorok kezébe. Mert éppen akkor botlik valami Rabulistának hatalmába , midön valami betsületes Prókátor ki-ád rajta ; amaz örül a' kontznak , váltig mondja , hogy a' nap - fénynél világosabb igazsága vagyon ; kezdi azt fejtegetni ; sohajtozva emlegeti jövendő fáradságát , mellyet a' jusnak védelmezése magával fog hozni ; sőt a' könyveknek neveit - is elő hordja , mellyekre szüksége lessz , 's azért - is jó sommát le - fizettet magának „ pro arrha “ ; derekassan mázolja egyik árkust a' másik

után, hangosan appellál egyik törvény
székről a' másikra; 's végre, ha el-vez-
tette a' perét, gyalázza, átkozza az
igazságtalan bírákat, kik ilyen igaz-
dologban nem hozttak jó szenten-
tziát. Illy' képpen jut a' pénz a'
Rabulistának erfzénnyébe; az együgyü
paraszt pedig el-vezti elől-járóihoz-
való bizodalját; egyedül tsak azért,
mert annak idejében meg nem vilá-
gosítottott.

Régen meg-győzedtek az Európai
Uralkodók-is a' meg-világo-odásnak
halzjáról, 's a' szerént sok jó újítaso-
kat-is tettek Orzágaikban. Jósef, és
Katalin, Friderik Vilhelm, a'
Badeni Markgraf, a' Brünsviki
Hertzeg — egy szóval sok nemes indú-
latú, 's meszize-látó Fejedelmek, nagy
somma pénzt fordítottak már arra:
ahoz értő férjfiakat hivattak Országok-
ba; arra-való Kollegyiomokat rendeltek;

könyveket írtak annak eszközlésére ; tanítók nevelésére - való Szemináriumokat állítottak. És ha némelykor felséges tzeljokat el-nem érték ; ha nem találták-el igazán az eszközlésnek módját ; inkább a' tanátslókat, mint magokat kell okúl vetni. Nagy Friderik is, a' ki másként mindent végre-hajtott, a' mibe kapott vala, a' szántó-vetőnek nagyobb meg-világosítása, 's tanítása után sohajtozott, némelyekre tsak ugyan reá ment. Ediktumok által tanította a' köznépet, mikép' természetnek ló-herét, kemény magot, riskását, mikép' nevellék az eper-fákat, 's mint bánnyanak a' selyem bogarokkal ; 's tudjuk, hogy sok selymet természetett. De némelyekben nem tudom miért egy tapodtat se mehetett tovább a' szándéknál. Rövid idővel Berlinbe lett visszajövele után, 1763ban, tudtára adatta a' Slésiában fel-állított eggyhá-

zi Departamentumnak , 's a' Breszlói Püspök Fő Vikáriussának , hogy ollyas embereket nem lehet kapni all tiztsegekre, a' kik írást, 's számvetést tudnának 's erre a' végre nagyon szívekre kötötte az oskolák iránt - való gondosabb vigyázást, 's azoknak jobb lábra-való állításokat. Ugyan azon esztendőben tudósította a' Fő Konsistoriumnak Presidentsét , hogy Saxóniából nyóltz oskola mestereket hivattatott-ki, kik közül négyet Brandenburgiában, négyet pedig Pomerániában kellenék a' tanítás végett alkalmaztatni. Parantsolá, hogy jó helyet adjanak nékiek , 's az írigység ellen védelmezzék ; mivel ők fogának példával lenni másoknak, 's ők oktarnák a' többi tanítókat-is. (*) Íme a' leg-első gondolat a' tanítók nevelő-

---

(*) Mirabeau 5. Th. S. 127 - 129.

Szemináriuma felől, a' mennyire ez eggy, sok gondokkal meg-terhelte Királytól, ez előtt huszon hét esztendővel ki-telhetett! Nem tudom miért nem javallottak néki tzellyával inkább meg-eggyező Szemináriumokat, mivel már úgy-is jó utra talált vólt; ennek ugyan fontos okai lehettek, ha nékem tudtomra nintsennek-is. Nyilván ki tetszik azon ediktumból, hogy F r i d e r i k-is jobb tanítást óhajtott a' köznépnek, azt nyomos dolognak tartotta, 's nem tőle függött, hogy a' tanításnak módja már húsz esztendővel ez előtt jobb lábra nem állott az ő tartományaiban. — Fejedelmek, kik az ő példájára mindenkor forma ruhákban jártok, az ő példájára minden nap ki-mentek a' parádéra, 's minden görbén álló gombra, vagy maga rendén nem álló hajszálra pirongattyátok a' katonát, adjatok önnön jobbagyitoknak, az ő példája szerént, jobb

tanítókat, 's jobb nevelést-is. Erre szint' olyan fontos okotok vagyon, mint néki!

XIII.

Alíg lehet el-gondolni, mitsoda színek alatt ellenzik némellyek a' köznépnek meg-világosodását, 's annak a' déli nap fénynél tisztábban ki-tetfzō, hasznait. Sokfélét hántorgatnak; de bizonyára meg nem érdemlik a' feleletet, mert, a' mit mondanak, jobbára magok se hiszik.

Mitsoda artzával mondhattya azt egy-valaki: ha a' köznép meg-világosodik; el-puhúl, 's kerüli a' dolgot? Kétség kívül! az idvezítő tudatlanság vitte Baváriát - is nagy munkásságra; Saxónia, Geneva azért van tele annyi sok ezer kenyér-vesztegetőkkel, mert az a' mindent el-pufztító világosodás uralkodik benne! Spanyol Országban azért

ment annyira az industria, mert ott a' babonaság, bal-vélekedés, ostobaság hazájában vagyon; szegény Anglia pedig azért süllyedt-el egésszen a tehetetlenségnek örvényébe, mert a' nyomorúlt ügye fogyottak felette meg-világosodtak! Eggy olyan emberrel lehetne talán az illyeket el-hitetni, a' ki a' hől'dban lakik; de egy földi emberrel, a' ki lát, és hall, bizonyára nem. — Mi nagyon öf'fze vannak zavarva a' gondolatid, ha azt mondod: a' meg-világosodás meg-esmérteti a' köznéppel a' lágy és kényes élést; újabbnál újabb szükségét éreztet véle; el-hatalmazik közötté a' bújálkodás (luxus). — El-halगतom azt, kiknek szava járása ez, melly idő szakafzban, 's mié'rt mondogatnak többnyire e' féléket, 's ha vallyon az, a' ki így beszél, meg-mutattya-é tselekedettel, hogy a' bújálkodásnak káros voltáról meg-légyen gyözödve. A' mé-

reg forna . fel bennem , a' mit éppen nem akarok . De a' józan észnek szerelméért! mi köze van a' meg-világosodásnak a' kényes éléssel , a' testi szükségekkel , a' bújálkodással? Uriáson fogé azért a' paraszt enni , innya , 's ruházkodni , mert Istenét , 's maga kötelességeit , Előjárótól - való függését , 's a' természetnek körüllette történni szokott jelenségeit jobban esméri ? mert szántó földét jobban tudja művelni , marháival jobban tud bánni? Ez ugyan a' kulturának 's szerfelett-való ki-tsínosulásnak következése lehet; de a' meg-világosodásnak éppen nem . Vagy talán attól tartunk , ne hogy a' paraszt jó állapotban lévén , melly a' meg -világosodás által még -inkább nevededik , vég napokat élhessen? vagy attól , hogy a' parasztnak ezze jobban ki - nyilván , az életnek könnyebb módjáról gondolkozzék , a' szerént élyen ez vagy amaz - képpen ?

Azt ítélném, hogy ezt az ilyen embereknek irigyleni nem kellene, kik úgyis nehezebb munkákat tesznek, mint mi, 's kevesebb öröm-napokat élnek, mint mi.

Én leg-alább nem kívánnám őket vakságba tartani, tsupán tsak azért, hogy az életnek semmi könnyebb módjára ne akadhasanak. Hogy az ilyen el-kerülhetetlen szűzséggé ne vállyon, úgy-is talált már arra módot az Ural-kodóknak, Országának, 's Ministereknek sok nemű szüksége.

A' mit végre a' jámbor erköltsökről mondanak, mintha azok a' megvilágosodás által meg-veztegettetnének, az nem egyéb, hanem rossz értelme a' dalog mivóltának, 's igen nagy meg-nem világosodás. Az igaz jámbor erkölts, mértékletesség, munkásság, hívség, a' természet' tudományival-való tsendes élet 's a' takarékoság könnyen

meg-eggyezhet a' meg-világosodással. Sőt a' mi még-több : az embernek ki kell valamennyire a' bárdolatlanságból vetkezni, 's bizonyos mértékben meg-világosodottnak lenni, hogy az említett tökéletességekkel bírjon. De hogy az ember mind örökké gyermeki módon gondolkozzon, úgy nézze az eget, a' földet, a' természetnek jelenségeit, a' magatestét, mint a' bámuló gyermek : arra valóban nem teremtett ; bár melly édesden essék - is a' gyermeknek az ilyen egygyű képzelőés. Jámor lehet az erkölts, ha nem hiszszük - is, hogy a' nap a' tengerbe megyen-le, 's hogy a' menydörgéskor hat lovas hintó nyargalódzik a' felhőkben. Egy kevés józan éftől meg-nem romlik a' jámber erkölts! —

XIV.

De mind ezen ellenvetések tsak mellesleg-valók ; nem nyomnak sokat a' latban. Azokat nem az Uralkodók, vagy Ministerek, hanem tsak némelly Filosofusok, 's felette buzgódók vették számba, kik, magok igen jól élvén, szüntelen az élet szüségének fogyasztásáról, 's a' jámbor erköltsnek együgyűségéről papolnak. A' legfontosabb ellen-vetés, melly a' Fejedelmeket nyomja, 's nyomhattya-is, mert az ő bibéjeket érdeklí 's magában eléggé rettenetes, ebből áll: — „A' meg-világosodás“ — azt mondják — „a' köznépet zabolátlanná, 's párt-ütővé teszi. Mihelytt az embernek ki-nyílik az efze: azonnal érzi, hogy ember, hogy emberi jussal, emberi szabadsággal bír. Minden parantsolatokat, mel-

lyeket véghez vinni köteles vólna, kezd hasogatni, 's fefzegetni. Semmiben se tud módot tartani; határán túl megy, 's annál rosszabb jobbágy, mennél megvilágosodottabb. Az Isteni gondviselés világosan oda mutat, hogy a' tulajdon köz-nép, mint valamelly eszköz minden okos elmélkedés nélkül lásson dolgához: ekkor mind maga, mind az Uralkodó leg-jobb állapotban vannak. A' párt-útésnek tüze, melly most minden-felé gerjed, 's melly a' mi századunkat az előbbeniektől nagyon meg-külömbözteti, egyedül azon balgatag igyekezetből származik, melly szerént némelyek még a' leg-alatsnyabb renden lévő embereket - is meg-akarják világosítani. Egy fejedelem sem uralkodhat már; oda minden tífzt viselőnek tekén-tete; lehetetlen a' parafztal valamire menni, ha ez tovább-is így tart. " — Ezen ellen vetésnek soha se lehetett

jobb színe, mint most, midőn a' párt-
 ütés minden-felé, mint a' nátha úgy
 ragad, még kitsinségétől fogva szo-
 ros fenyítékhez szoktatott katonaság
 között-is el-hatalmazik; midőn a' köz-
 nép, vagy - is inkább a' Demágogi
 lélek, a' régi polgári alkotványt fene-
 kestől fel-forgatni, 's kényne szerént
 mást akar helyyébe állítani. Ezen ellen-
 vetés annál inkább érdeklí a' Fejedelme-
 ket, mennél erőtlenebbek ezek; mennél
 kevesebbnyire láthatyák azt által, 's
 mennél despotásobban akarnának ural-
 kodni. Méltó tehát hogy meg-nézzük
 mitsoda fundamentomon áll.

Vallyon meg-lehet-é a' Históriá-
 ból bizonyítani, hogy a' meg-világoso-
 dás engedetlenségre, 's ellen-állásra ger-
 jefzti a' népet? Visgálljuk-meg minden
 nevezetesebb revolutzióknak a' Históriá-
 ját; minden zendüléseit századunknak,

melly már egy valakitől pártos század-
 nak neveztetik, 's tekintsen kiki azok-
 nak kút-féjébe. Ki - vezsem G e n e v á t,
 a' hol rész szerént a' Valláshoz- való hi-
 degség, rész szerént pedig a' polgári
 hajszál-hasogatásra- való szoktatás, tehát
 a' hamis meg - világosodás- is egy oka
 vólt a' zendülésnek. De mi köze vólt
 a' meg - világosodásnak a' többi ze-
 nebonákkal? Meg - világosodott, vagy
 meg - nem világosodott emberek vóltak-
 é azoknak indítói? A' meg - világosodás
 vólt-é, a' mi Belgyiomot a' Spanyolok'
 kezéből ki-tsafarta, a' mi a' Sveitzere-
 ket amaz emberi 's szentséges szövetség-
 re bírta? Azért vezté el Anglia Ameri-
 kát, mert azt talán nagyon meg - talál-
 ta világosítani? Moszka Országának
 meg - világosodott része vólt-é az,
 melly Pugátsef alatt egy gyilkos, és
 gyújtogató tsordába állott vólt össze?
 Avagy a' Frantzia nemzetnek meg - vi-

lágosodottai voltak-é azok, kik ama' vér-szopó Aristokratziának ellene fzegezték magokat, a' Bastillt fel-dúl-ták, 's a' kiknek boszszú-állást szomjú-hozó pallossai által Launays, Berthier, 's Foulous elestek? — A' megvilágosodás vólt-é az, a' mi Belgyiomot József ellen annyira fel-ültette? — Nem; a' Belgák' jussait Vdik Károly, lelki-esmérettyeknek szabadságát pedig ama' kegyetlen Granvellerontották-meg; nyomorgattatták az Inquisitionnak, 's eretnekek ellen állított ítélőszent székeknek el-viselhetetlen terhe által; Nemesseiket, Barlaumont' névvel csak nem halálig tsúfolták, 's keserítették. (*) A' Prótestánsok szüntelen

---

(*) Így szólla a' Hertzegné 's Fő Helytartónéhoz. ne gondolljon semmit ezen köldúsokkal. (gueux) Innét a' patrióta Geus-ek.

háborgattattak Isteni szolgálattyaikban; amaz kegyetlen, 's minden emberi érzésből tsúfot üzö Albának büfzkesége által kétségbe ejtödtek. (*) Ha Don Carlos' és Egmont tanátsát követték vólna, talán még most is a' Spanyólok kezébe lenne Belgiom. Hát Sveitzer Ország? Albert azt kívánta a' szabad Sveitzerektöl, hogy házának óltalma alá vessék magokat örökösen, e' végre öket nagy hadi serreggel fenyegette. Ollyas Elöljárókat küldött a' nyakokra; kiket mint rajtok kegyetlenkedöket gyölöltek. Ezen vér - szópók leg - kissebb hibáért is, setét tömlötre hányatták öket, tsúfolták a' népnek véneit, 's a' Nemesség feleségeivel, leányaival barom módra kezdetek élni. Gefzler térd.

(*) Guthry's Gray 11. kötés.

hajtásra kinfzerítette a' Hertzegi sőveg-
előtt azon nemzetet , melly még a' De-
sposta fejet, a' Despota szívet se
szokta vala tisztelni. Valamint a' Pá-
risi nép azért zendültt-fel leg-inkább az
embertelen Foulon ellen , mert azt
mondá : a' népet még a' széna rá-
gásra-is kell szoktatni ; szint' úgy az
indítá-fel leg - inkább a' Sveitzereket-
is , mert az Elöl-járóknak szolgáitól
hallaniok kellett : ezen parafztok még
valaha magok vonnják az ekét. (*)
Tsak akkor tehát, midön az igaz-
ságtalanság által minden emberi érzés,
minden emberi erő benne fel - inger-
lödött, forrottak-öfzve szíveik , hogy
a' Sveitzer szabadságnak , 's Müller
szerént (**) „ az egész emberi nemzet'

(*) Ugyan azok. 17. kötés.

(**) Allg. Weltg. 17. B. 2. Abth S. 38.

constitutiójának fundamentomát megvessék. “ Minden ember, a’ ki magát nem rabbá teremtetnek lenni érzi, így szól ama’ szabad férjfiival: „károm-
 „ kodik ’s vét az emberiség ellen, va-
 „ laki tsak az ilyen szövetséget párt-
 „ ütésnek nevezi. Mitsoda just enge-
 „ dünk végre az emberi társaságnak,
 „ ha ehez se juthat párt - ütés nél-
 „ kül? “ (*) A’ kegyetlen el-nyomat-

(*) Össze esküdtek tudniüllik, hogy egy nemzet lévén, mint valamelly kéfszen álló hadi-sereg védelmezni fogják szabad ságjokat. Gyakran mondák: hogy a’ kinek Ura vagyon, annak kötelessége szeréot szolgáljon ugyan, tsak hogy az öfze esküdt Erdő-városiak (Waldfrädte) ellen ne; mert ha valaki földét oda-adja, annak élete ’s jószága, mint valami hitte-szegett haza-árulóé, irtasson - ki az öfze esküdtek számából. Egy Erdő-város se merje magát valakinek hatalma alá vetni, a’ többiek meg-eggyezése nélküli

tatás által ki-fatsartt kétségbe-esés , az emberiségnek 's szabadságnak felingerlett természeti érzése ilyenekre fakad, mert az ember ennél már többet nem veszíthet, már nyomorulttabb nem lehet. A' papoknak, Aristokratáknak, Demagógaknak , Patriotáknak rava

---

közönségesen , soha se kössön szövetséget sénki a' kül-földiekkal az öfzfe-esküdtek köz-tanátskozása nélkül; szükséges az egyetértés , ha mindjárt tsak a' ki-kergetett gyilkosoknak akarjuk-is ismét meg-nyitni a' hazát. (A' félelmes 's tsak a' vérnek szomjúhozásából eredett öfzfe-ekapások miatt. Igen nagy meg-világosodás tsak ugyan nem vólt még itten.) „Egyébb aránt szentül meg-tartsa kiki maradékival együtt a' lett örökös hitet; kiki maga költségén mind a' hazában, mind azon kívül segítségvel légyen vérevel, jószágával, tanátsával mind azok ellen, a' kik közülök egy vagy más ellen hatalmasságokat tettek, vagy tenni szándékoztak.“ Mülter ugyan ott.

fortélyai, mellyekre annál jobban hajlik az ember, mennél kevesebbnyire van megvilágosítva; az országlásnak hibái, az az: a' nem idejében mutatott erő vagy erőtlenség; vagy mikor az Uralkodóknak böltsz tzélljok van ugyan, de arra despota módra törekednek; vagy a' bánás módjok édes atyákhoz illő ugyan, de a' fel-tett tzélljok Despotismus; azután a' hatalmasságoknak egymás ellen-való ki-tsináltt törekedések; ez völt, 's nem a' megvilágosodás, azon zendüléseknek, pártütéseknek oka, mellyeket a' Históriákban olvasunk.

XV.

De talán a' tapasztalás bizonyította, hogy a' megvilágosodás pártütökké teszi a' jobbágyokat? Talán látjuk ezen úgy nevezett megvilágosodott századunkban, azon világosságnak következéseit, melly, a' mint

mondják, még a' leg.alatsonyabb rendü emberekhez - is bé - hatott? — Valóban úgy látszik! A' szabadság lelke mindenütt fel-ébred. A' sokszor megsalattott nép nem akarja többé Uralkodójának parantsolatit vaktában követni; a' Fejedelem' atyai gondoskodásának ál-ortzája alatt, nem hagyja magát orránál fogva vitetni; nem hagyja, hogy úgy bánnyanak vele, mint a' fejös, vagy mint a' le-ütni-való marhával, mind magok, mind képét viselők végső nyomorúságra jutván, érzik 's végre meg-is mondják, hogy ö k - is emberek. Gyakran a' határon-is túl mennek. A' köznépnek érzése, eleint igaz és törvényes; de azután törvénytelené, végre kegyetlenné válik. — A' zenebona az Ország testében olyan mint a' hideglelés, melly néha a' betegnek egélszégére szolgál ugyan, de azt el - gyengíti, 's néha meg-is öli! Honnét származott

Amerikában — Hollandiában — Német Al-földön, Frantzia Országban, 's imitt-amott Német Országban-is a' zenebona, hanem azon veszedelmes megvilágosodásból, melly Európában napról napra el-hatalmazik? — Én pedig hozzá tefzem: — a' szüntelen-való zenebonákat Persiában — Egyiptomban, a' Török birodalomban! A' megvilágosodott Beyeket, a' megvilágosodott Skutari Basát! — Ezen Tartományokban sokkal nagyobbnak, sokkal elterjedtebbnek kell lenni a' megvilágosodásnak, mert a' zenebonának, párt-ütésnek szünete nints! . . . Nemde? más indító okok-is bírják a' jobbágyokat a' párt-ütésre! Mivel a' megvilágosodás, és a' párt-ütésnek lelke ugyan azon egy időben nevedik; nem következik abból, hogy egyik a' másiknak oka légyen. Meglehet, hogy a' Publicitás valamennyi-

re el-tüntette a' nagyoknak mint meg
annyi szenteknek feje körül ragyogó sű-
gárokat, hogy fel-fedezte ama' titkos
fátyolt, melly alatt, a' mint eddig vél-
tük, mély böltesség rejtekezett, most
pedig néha gyengeségre, 's gyarlóság-
ra találunk alatta. Meg lehet, mon-
dám, 's úgy-is van minden bizonynal!
De a' zenebonáknak igaz okai sokkal
esméretesebbek, mintsem hogy azokat
valóban! — a' még nem meffze terjedt
meg-világosodásnak tulajdoníttuk. Mi-
kor támadták-meg a' Hierárkiát olly'
tüzesen és emberül; azt a' Hierárkiát,
mellynek pártfogói, minden századokban
könnyen fel tudták lobbantani a' párt-
ütésnek tüzét? Mikor vólt kisebb te-
kéntetben a' magános embereknek vá-
rosoknak, rendeknek, tartományoknak
jussa? Mikor áldoztatott fel gya-
krabban, 's sokszor olly haszonta-
lanúl az egésznek kedvéért az egyedül

valóknak boldogsága? Mikor reformáltak 's deformáltak többet az oskolákat 's a' törvényeket? Mikor szítta-ki a' Monárkáknak Aristokratáknak Despotismusa a' népnek tsont-velejét, mint p. o. Frantzia Országban, a'hol az Ország nagyainak szér felett-való büjálkodása miat kéntelen vólt az ügyefogyott szegénység méregegre fakadni, kinek a' kenyér helyett szénát kell vala jövendőben rágni? ki az ilyen beszédet olyanok' szájából hallja, kik a' leg-jobb kenyeret-is rosznak tartják, mikor azt a' kutyájoknak adják? Vóltak olyan idők, midön némelly különös esetekben kegyetlenebbül bántak a' néppel: de mikor, és hol szedetett olyan szistemába a' kegyetlenség, mikor, és hol szopták-ki a' szegény népnek éltető nedvét olly mesterségesen, mint Frantzia Országban? Nem tsuda, ha ilyenkor a' leg-ostobábbnak-is fegyvert ad

kezébe a' kétségbe - eséssel öfzve barát-
kozott dühösség ; nem tsuda , ha düh-
hösségétől el - ragadtatik. A' népnek
Despotismussa bosszút - áll az Arendáto-
roknak , Ministereknek , Aristokraták-
nak Despotismussán. Sénki jussa se
szent előtte , mert az ő jussait se tartot-
ta sénki szentnek. Így öleti - meg az Is-
teni gondviselés a' medvéket a' méhets-
kék által ; és ki átkozhattya azért
a' méhetskét , hogy életének védelme-
zésében sokra vetemedett ? A' mi
több : a' nép láttya az újításokat ,
s' nem tudja mire tze loznak azok.
Kéntelen azok miatt eddig meg - szo-
kott élete módját változtatni ; meg-
fosztatik némelly jussától , melly nagy
apjáról maradott reája. Ha vala-
mi terhes dologra kényszerítettik , melly-
nek talám hasznát látná , ő még - is a'
tehernek tsak súllyát érzi , nem pedig
fáradságának gyümölytét , Széjjel ron.

tatik az, a' mit ő eddig szent dolognak tartott; meg-tiltatik néki valami bé-vett szokás, mellyben gyönyörködött. Böltsnek kellene lenni, 's nem tudja, mi hasznot lát a' böltsességből. Mind ezek természet szerént gyanakodásra, bizodalmatlanságra, ellent-állásra gerjesztik az Uralkodó iránt; pedig annál nyakasabb ellent-állásra, mennél kevesebb bizodalma vagyon Uralkodójához, 's mennél inkább által nem láthattya Uralkodójának jóra tzelező szándékát, tehát mennél kevesebbnyire terjedt a' nép között az igaz meg-világosodás. Ha még azt-is ide számlálljuk, hogy a' párt-ütésnek lelke ragadó mint a' pestis, ragadt-is mindenkor, 's ragadni-is kell neki, mivel sénki sem engedelmeskedik, sénki se adózik örömet, 's a' népnek szeme előtt lévő példa reménységgel táplállja ötet, hogy most szabadabb ember lehet; ha mind ezeket meg-tekén-

kényük : elegendő okokat találunk, mellyekből a' párt ütésnek el-hatalmazását meg-mutathattjuk, ha mindgyárt azt nem tulajdonítottuk - is az ártatlan 's még valóban gyenge világosodásnak.

XVI.

Vagy talán maga a' dolognak természete úgy hozza magával, hogy a' meg-világosodott emberek, engedetlen jobbágyok? Talán a' mi elménknek formálása; körülettünk lévő dolgoknak helyesebb meg-fogása; talán az Istenhez, felebarátinkhoz, Elöljáróinkhoz - való kötelességeinknek világosabb esmérete tselekszi azt olly' természetesen, hogy az ember magát kényszerítettnek lenni érezze a' sokféle köteleknek fel-oldozásokra, 's tsak magára nézzen a' világon? Ez ugyan

meg-foghatatlan dolog lenne; de leg-
 alább azt állittják némelly politicusok,
 hogy nints különben. Ezek így be-
 szélnek: „A' köz-társaságban nem kell
 „ a' parasztnak okoskodni, 's a' dolkok-
 „ nak mivoltát fefzegetni, hanem
 „ engedelmeskedni, különben ro-
 „ szúl megy a' dolog. Mihelyt azt
 „ kezdi fefzegetni, törvényes - é az,
 „ vagy nem, a' mit néki parantsol-
 „ nak; azonnal vége minden engedel-
 „ mességnek. Ki akarna Uralkodó vagy
 „ tiszttviselő lenni, ha a' paraszt szint
 „ úgy merne okoskodni mint az Elöl-
 „ járója? Vagy engedelmeskedjen,
 „ vagy a' deresre vele! — Ez a' leg-
 „ jobb erköltsi tanítás, mellyel a' pa-
 „ rasztot fenyéték alatt lehet tartani. “
 Helyes, leg-alább szép rendbe vannak
 szedve! Montesquieu - is ama' fő esme-
 rője a' törvény - szabásnak, illy mó-
 don beszíll, kinek szavait ha ide ikta-

tom, tudom sokaknál kedvet nyerek.
 „A' leg-fzorossabb engedelmisség, úgy
 „mond, jele az engedelmeskedő tudat-
 „lanságának; sőt a' parantsolójének-
 „is. Nem szükség ennek a' dolgot
 „meg-fontolni, arról kételkedni, okos-
 „kodni; ennek csak akarni kell. A'
 „despotai uralkodás alatt a' nevelés-
 „nek ez a' fel-tett tzielja, hogy fé-
 „lelmet öntsön a' szívekbe, az elmét
 „pedig néhány eggyügyű vallásbéli
 „tzikellyekkel meg-esmértesse. Ve-
 „szedelmes ott' a' tudomány, és a'
 „többekre-való törekedés. — Nem es-
 „mérik tehát ott' a' tulajdon képpen-
 „való nevelést. Mindent el-szednek, hogy
 „valamit adjanak, rossz embereket for-
 „málnak, hogy jó rab szolgáik lehes-
 „senek.“ — Nemde, ellenségei a' meg-
 „világosodásnak, ez bezzeg szátok íze-
 „szerént van? Nemde meg-jegyzitek ezt
 a' helyet, 's így még-is csak találtok

valamit ebben az írásban? Ide iktatom azt néktek ugyan azon nagy férjfiúnak anyja nyelvén, hogy azt tellyes erejében olvashassátok. (*) —
 — De már magatok is észre veszitek, hogy Montesquieu — despotai Török uralkodásról szól; hogy azon regulákat adja elé, mellyek szük-

---

(*) Lásd *Esprit des Loix* IV. Könyv. 3. Rész. L'extrême obéissance suppose de l'ignorance dans celui qui obéit; elle en suppose même dans celui, qui commande; il n'a point à délibérer, à douter, ni à raisonner; il n'a, qu'à vouloir. Dans les états despotiques l'éducation se réduit à mettre la crainte dans le coeur, et à donner à l'esprit la connoissance de quelques principes de religion fort simples. Le savoir y sera dangereux, l'émulation funeste. L'éducation y est donc en quelque façon nulle. Il faut ôter tout, afin de donner quelque chose; et commencer par faire un mauvais sujet, pour faire un bon esclave.

ségesek egy ilyen igazgatás módnak fen-tartására. Már halljátok-meg tőle azt-is, milyen az olyan Országnek constitutiója, mit tesz, 's mit kell néki tenni, hogy magával meg-eggyezzen.

„Valamint a' szabad társaságokban (Respublica) a' virtus, a' Monarchiában a' betsültre-való vágyódás, úgy szükséges a' despotai országlásban a' félelem. Nints itt a' virtusnak helye; a' betsültre-való vágyódás veszedelmes lenne. Az olyan emberek, kik magok magokat nagyra betsülik, hamar pártot ütnének. A' félelemnek tehát el kell itt minden bátor szívűséget nyomni, 's a' betsültre-való vágyódásnak minden leg-kisebb szikráját-is ki óltani, nem lehet egy ilyen otsmány országlásról irtózás nélkül még tsak szólni-is. A' Persiai Sophi, kit Miriveis nem régen Királyi székétől meg-fosztott, fájdalmas szívvel tapasztalta attól lett

meg-fosztását, tsak azért, mert elég vért nem ontott vólt.“ (*) — Itt nints közép-út — azonban ide iktatom inkább azt a' helyyet szórúl szóra, a' melyet majd tsak lehetetlen olly erőben Magyarra fordítani: „*Il n' y a point de temperament, de modification, d'*

(*) Montesquieu III-dik Könyv. 9. Réfz. Comme il faut de la vertu dans une republique, et dans une monarchie de l'honneur; il faut de la crainte dans un gouvernement despotique: pour la vertu, elle n' y est point necessaire; et l'honneur y seroit dangereux. — Des gens capables de s' estimer beaucoup eux mêmes seroient en état, d' y faire des revolutions. Il faut donc, que la crainte y abatte tous les courages, et y eteigne jusqu' au moindre sentiment d'ambition. — On ne peut parler sans frémir de ces gouvernemens monstrueux. Le Sophi de Perse, detroné de nos jours par Miriveis, vit le gouvernement perir avant la conquête, parce qu' il n' avoit pas versé assés de sang.

„*accommodement, de termes, d'équi-*
 „*valens, de pourparlers, de remon-*
 „*trances, rien d'égalé, ou de meilleur*
 „*a proposer; L'homme est une*
 „*creature, qui obéit, à une crea-*
 „*ture, qui veut.*“ —

Fejedelmek! Ha tehát Despoták akartok lenni, vágjátok-bé az útyát a' megvilágosodásnak, távoztassátok-el mind azokat, mellyek ezekre adhatták, hogy ők-is emberek. Ne tudjanak egyebet, hanem csak: van egy Isten, kit félve, rettegve kell tisztelni; különben irtóztató módra fog a' menköve hullani; 's örökké tartandó pokolbéli kínzások várnak reánk. Van egy fejedelem-is, kinek vaktában kell engedelmeskedni; különben a' tömlötzben; deresen 's az akasztófán talályuk magunkat. Mennél jobban el-tompúltt érzékenységü igás marhák azok, mennél jobban el-fojtódott benne az

emberiség iránt-való érzés, annál inkább innyetek szerént-való jobbágyok. Kétség kívül mind ezek a' ti szisztémá-
tokhoz tartoznának, mellyeket a' legkegyetlenebb tiránnusok szoktak űzni. De hiszem, nem ez a' ti szándéktok! ezt sénki se akarja közzületek. Iszonyodtok ti a' setét tömlöztöktől, 's az akasztófáktól; 's a' ti rendeléstek ellen vétöket ki-nyomozó, 's el-áruló titkos kémektől, kiknek a' ti szemeiteknek kellenék lenni; irtóztok Albáktól, Louvoisaktól (*) 's Launayaktól, kiknek a' ti jobb kezeiteknek kellenék lenni. Nem engedelmeskedik kezetek, a' véletlen el-fogattatások iránt botsátandó levelek írására, mellyeket akkor kellene irnotok. Fel-

---

(*) Louvois tanátslója volt a' gyűjtogatásnak Palatinatus Tartományában. Lásd Schlözert 51. Heft N. 44.

borzad az egész emberi természet ben-
netek, ha azon setét tömlötök jút-
nak eszetekbe, mellyekben ezen szisté-
ma szerént, ki tudja hány szegény
embernek nem kellene kinlódni. Né-
tek-is vérezne szivetek, ha a' ne-
mes indulatot, az emberiségnek érzé-
sét, az emberhez illő szabadságot,
mint valami pestist el kellene tiltani Or-
szágtoktól, 's merő rab lelkek között kel-
lene laknotok: 's önnön magatok elő-
re láttyátok, mire nem viszen utóljá-
ra is egy ilyen szistema. — No tehát
Fejedelmek; nints' mit féljetek a'
meg-világosodástól. Ez le nem taszít
királyi széketekről!

A' józanabb, 's az emberhez
illőbb uralkodás alatt kérdésbe se
jön az, ha a' meg-világosodott job-
bágyokat könnyebbé kormányozni, vagy
a' meg nem világosodttakat. Bár ha
az uralkodó nem érzi is az emberi-

ségnek betsét ; bár ha a' meg világosodást tsak politikabéli tzelből vitte is annyira , hogy jobbágyinak , 's Országának a' lehetőségig hafznát vegye : még is engedelmeskedni fog néki a' meg világosodott rész , mert az engedelmességnek hafznát, és az engedetlenségnek kárát által láttya ; mert tudgya mivel tartozik a' rendes felsőségnek a' nyúgodalomért , bátorságért , óltalomért , 's bóldogságért. Ha pedig Keresztény vallásbéli tzelja vólt : a' meg világosodásnak akkoris engedelmeskedik, ha az engedetlenség kárára nem szolgálhatna is; engedelmeskedik, mert engedelmeskedni igazságos dolog, mert az Isten azt akarja; mert az Úrnak mondása szerént, még az igazágtalan hatalom is Istentől vagyon. A' gyermek is jobban engedelmeskedik , ha tudja , mit tettek szülői érette, mivel tartozik nékik, melly szereptsétlen len-

ne nálok nélkül! Ha tudja, hogy az Isten is akarja, hogy szülőinek engedelmeskedjen; tehát hogy az Istennek engedelmeskedik, mikor nékik engedelmeskedik; hogy a' mint szülőivel bánt, a' szerént lesz szerentsés, vagy szerentsétlen. Máskép' van-é a' jobbágyoknak dolga az Előjárókra nézve? — Egy ember sem örömet engedi, természet szerént vévén a' dolgot, ha fogyasztják szabadságát; nem örömet adózik; nem örömet adja akarattját kötve más embernek. Az ember felsőségre vágyódik, örömet parantsol, igazgat, uralkodik; ha mindjárt bizodalomból, 's szeretetből engedelmeskedik is. Nem a' szeretet, vagy meg világosodás gerjeszti azt fel benne, az vele született, mert ember. Sőt mennél ki műveletlenebb, annál inkább vágyódik a' felsőségre. Sajdítson meg tsak a' vadon élő ember valamelly alkalmatosságot,

melyben ne sokat tartson a' büntetés-
 ről : mindjárt két kézzel kap hoz-
 zá, 's Elöljárói ellen szegezi magát.
 Nem fontolja meg, mitsoda vége lesz'
 engedetlenségének, mi kárt vall az ál-
 tal, melly bizontalan, és minden olta-
 lom nélkül lesz' sorsa, ha Elöjáróinak
 gondviselése alól ki rúgódzik. Ő ezeket
 nem fontolja - meg, mert nem fontol-
 meg se m m i t. Mit tehet törvényesen,
 's mit nem, a' hol keveset tud. Ennek
 meg esmérésére szükség a' meg vilá-
 gosodás, melly hijával van. Hijába
 befél néki akár melly betsületes, akár
 melly ember szerető tizt-viselő is. Mint
 minden tizt - viselőhez, úgy ahoz sem
 bízik. Ezen bizodalatlanságán annál
 kevesebbet lehet segíteni, mennél együ-
 gyüebb az ember. Hordjon bár elei-
 be a' tiztje akár mi jó, akár mi meg-
 tzáfolhatatlan okokat; magyarázza-meg
 azokat néki akár mi tapogatható kép-

pen - is: még - is mind hafzontalan fá-
 radozik. A' faragatlan ember nem
 vi'sgálja az okokat ; soha se - is
 vi'sgálta ! Tsak azt nézi , kitsoda az,
 a' ki azokat mondja , 's elég az néki,
 ha a' tizt-viselő mondja. (*) „ *Il est*
aussi facile , „ úgy mond Friderik,“
 „ *de prouver à un homme clairvoyant*
 „ *la nécessité d'une chose par des bonnes*
 „ *raisons , qu' il est impossible de faire*
 „ *sentir l' evidence à un esprit borné ,*
 „ *qui se defie de soi même , et qui*
 „ *eraint , que les autres ne l' ega-*
 „ *rent.* “

(*) Valamint könnyű a' meg - világosodott
 embert józan okokkal valamire venni ,
 úgy lehetetlen a' leg-világosabb igazsá-
 got is egy ollyannal el - hitetni , kinek
 bé nőtt elméje lévén, maga magának se
 hiszen, attól - is fél, hogy mások el ne
 trábitsák.

És ez mind Királyra, mind Mi-
 nisterre, mind Parafztra illik. Nints'
 jobb embere a' Rabulistánál, ki a' pa-
 rafztnak minden szavát helylyben hag-
 gya, szája ízére fetseg, 's eskűzik,
 hogy perét szerentséssen meg-nyeri.
 Örömet kezébe noymja véres veríté-
 kével áztatott utolsó fillérjét-is, nehe-
 zen nevelt marhái közzül a' leg-szeb-
 biket hajtya az udvarába, tulajdon
 esztevátáján szőtt vásznával kedveskedik;
 sőt pénzt széd fel költsön, hogy azt
 meg-jutalmazza fáradságáért, a' ki jus-
 sa meg-tartássa eránt ötet — leg-alább
 bízattya. Máskép' tselefkzik a' még
 világosodott parafzt! Az igaz, ő sem
 hagyja szabadságát tsonkítani; nem
 örömet fizet több adót. Ő sem enge-
 delmeskedik örömet; mert ő is em-
 ber. De meg halgathat mást; meg-
 is halgat; meg fontolhattya a' dolgot,
 meg is fontollya. Ha a' tífzt-viselő

valamit javall néki; annak ugyan hitelt nem ad. De az indító okokra figyelmez még is, 's meg tartыз azokat; mert nem éppen újság előtte a' gondolkodás. Ha a' tizftviselő reá beszélheti valamire; enged ott is az okosságnak. Leg-alább vaktában meg nem veti okoskodását. Altal láttya, hogy némelly dolog szükséges, a' mit szükségtelennek tartott; hogy némelly rendeléseknek jó fel tett tzejjok vagon, a' miről ő nem is gondolkodott; hogy az Előjároi attyaibb módra gondolkodtak felöle, mint ő vélte vólt. Ha mind ezeket világosan nem láttya - is; leg-alább fel veti a' perre kivántató költségeket, ellenzégezéseinek következéseit, az el-vesztegetett időnek kárát, 's az alatt házánál esett rendeltenséget. Jobbára engedelmeskedik; mert hafznát láttya. Gyakran földes Urához való hajlandóságából - is, mel-

lyel a' meg nem világosodtak nem éreznek, sok jót tselekszük. Engedelmeskedik kötelességből-is, mert azt igazságos dolognak tartja; mert Bibliája azt parantsolja néki. 'S valóban ebben a' tekintetben egy Vallás se hasznosabb a' kereftényinél, melly akármelly Néző alatt is, ezt köti szívére követőinek: „Kiki engedelmeskedjen a' fő hatalomnak; mert minden hatalom az Istentől vagyon!“ —

De bár ha mind máskép' volna is, ha mindjárt igaz lenne-is, hogy nehezebb egy meg - világosodott, mint meg nem világosodott népen uralkodni; hogy hajlandóbb az ellent állásra, a' párt ütésre, 's több vigyázás, több böltsesség kivántatik is hozzá: azt ugyan még se kell tőle kémmelleni; meg-érdemli azt, vissza is fizeti. Még ilyenkor is nagy politika tudatlanság, 's az Ország erejének felvéte-

vételében egy nagy hiba, ha a' köz nép meg nem világosíttatna. Könnyebb ugyan egy nyájjuhót őrizni, mint egy nyáj embert; de ki nem lenne inkább száz embernek, mint száz juhoknak ura, bár ha egyébb hasznot nem venne-is belőle a' gyapjunál? Tízszerte is több hasznot hajt az Országnek a' megvilágosodott, mint a' meg nem világosodott nép. Attól többet lehet várni, több terhet lehet rávetni; minden környül állások, minden véletlen esetekben inkább lehet vele élni. Ezen kívül jobb állapotban marad, 's akármelly szolgálattal, 's teher alatt is könnyebben segít maga magán, midőn a' meg nem világosodott Lengyel csak nem élhet halál bé-dültt kunyhójában. Csak a' megvilágosodás teszi az embert igazán emberré. 'S egy uralkodás se hajt annyi hasznot, egy se nemesebb, nemesítőbb, 's hasonlóbb az

Istenhez, mint az embereken való ural-
kodás! — Bár ha semmi haszna se-
vólna -is a' meg -világosodásnak; sőt
ha bizonyos kárt vallana is az Ország'
kints tárja vele: hát ugyan Fejedelmek!
talán igás marháitokká akarjátok tenni
az embereket? Arra való-é annyi
sok milliom ember, hogy kintses lá-
dáitokat tömjé, kedvesseiteket, vagy ta-
lán ágyossaitokat hízlalja, hogy az
úgy nevezett Monárkai felsőségben
kedveteket töltsé? Tagadhatatlan az,
hogy az ember arra a' végre teremte-
tett, hogy mindég nagyobb 's nagyobb
tökéletességre lépjen. Úgy - is születé-
sekor alább való a' baromnál, tehát
többre is mennyen a' baromnál. Gyer-
mek korában olyan, mint a' tzedrus
tsemete, mellyet minden túske-bokor
szégyenben hágy; de idővel minden fá-
kat felül halad magosságával, 's tete-
jével az eget éri. A' millyen az em-

ber, különösen véve, olyan a' nép-
is! Benne van a' tehetségnek magva,
melly a' gyermekben az atya, a'
népben pedig a' Fejedelem közben járá-
sa által nevelkedik. 'S nem akarjátok,
hogy ezek a' magvok ki bújjanak;
nem de el akarjátok azokat fojtani,
hogy annál inkább minden akarat nél-
kül való rabokra szert tehessetek. Hi-
szem csak nem kívánhatjátok azt, hogy a'
világ benneteket olyanoknak tartson,
kik minden szép mesterségekhez igen
jól értenek, ha a' kép-írásra születtek
kezeiből ki-vezitek az etsetet,
és festéket törni külditek az udvari
kép-írókhoz? vagy ha az elől,
a' kiből valaha G I u k válhatna,
el-zárjátok a' hegedűt, vagy kla-
vírt, 's nótákat írni külditek? Azt csak
ugyan nem kívánnyátok, hogy a' lovakhoz
jól értőknek tartsanak benneteket; ha a'
tanulatlan Spanyol paripa mellől már

két három ezteendőre el veszitek is a' lovász mestert, hogy kopóitok számokra gabonát hordjon a' malomba darálni?

Soha se is tarthattok számot ezen felséges nevezetekre: Fejedelmek, Királyok, Embereken Uralkodók, ha úgy bántok az emberekkel, mint a' hidlásba zárt, vagy járomba fogott barmokkal. Hatalmatok alatt van az ember; de bizonyára nem uralkodtok rajta.

De hiszem, ezen Irás tsak a' nemesebb szivüekre nézve készült, kik magánál a' jövedelemnél még nagyobb jóra törekednek. Kik előtt nagyobb betsben van az ember, mint az; a' mit forint számra vetünk fel. Abba helyhez tessétek nemesi rátartástokat, hogy az embereket emberi módon kórmányozzátok, emberekből embereket for-

mállyatok, az emberekből mindent te-
gyetek, a' mit tsak lehet, és kell be-
lölök tenni. Alázatos, és háláadó sziv-
vel érzitek annak képét magatokban,
a' ki benneteket illy méltóságra emelt,
ez világosítson tehát, ez ébresszen,
eleveníttsen, vezessen, 's formáljon ti-
teket; bóldog az, a' kit ez meg-világo-
sított, elevenített, 's formált. Igyekez-
zetek halkal 's szüntelenül a' jóban
munkálódni; mint a' nap, melly a' ti
példátok. Mint ez, ti is legyetek fá-
radhatatlanok, 's vigyetek minden dol-
got, a' maga neme szerént, tökéletes
meg-érésre. El ne tántorodjatok jó igye-
kezetetekben, ha némelly gyenge szemű
emberek panaszolkodnak-is a' világos-
ság ellen; ha a' setétségnek fajzati a'
világosság ellen zúgolódnak-is. Lám
a' nap állhatatos, ha a' fájós szemű
bé fogja-is szemeit annak fénye előtt,
és ha a' tolvaj örökké tartó éjtzakát

kiván-is! Ne gondoljátok azt soha, hogy az Isteni gondviselés szándéktokat ellenzi, ha talán valami akadály adja elé magát, mellyet nem lehetett előre látni, vagy a' melly nem függ az emberi hatalomtól. Az Isteni gondviselés nem a' setétséget, hanem a' világosságot szereti. Ha a' fel - kelő nap reggel a' sűrű ködtől el fogódik, 's későre bújhat-is ki; még - is szép őszi nap lesz rend szerént akkor. F r i d e r i k, K a t a l i n, B i s k á r í, 's más illy nagy Lelkek meg - mutatták tselekedetek által, hogy az ember mindenttehet, tsak akarjon, világot gyűjthet a' leg - setétebb éjtzakákon-is. A' fel - tett tzelotokban tehát meg - tántoríthatlanok legyetek, annak elfközlésében pedig hajlók, és serények; figyelmezzetek mind azokra, a' mellyekre inkább hajlandóbbak népeitek, minden alkalmatosságra, mellyet az Isteni gondviselés mutat, 's min-

denkor kézfek legyetek segedelmekre,
's a' jó növéseknek dajkálásokra;
legyetek böltsék a' nemzet, 's abban
különösen minden rend jó tulajdonsá-
gainak, és gyarlóságainak ki tanulá-
sában, 's azoknak hafzonra-való for-
dításában; nem tsak egy rendnek, nem
tsak különös karnak, hanem mint a'
nap, legyetek elevenítő erei minden
rendeknek, minden karoknak, hogy
kiki érezze 's örömebe mondhassa:
ez mi nékünk-is Fejedelmünk; a'
szeretet, mint valamelly jó illat, szün-
telen veletek járjon, ezt terjesszéték
mindenfelé, hogy a' hozzátok von-
zó hajlandóság légyen az a' hathatós
rugó, melly mindent mozgásba szokott
hozni; olyan légyen a' nép között lett
meg-jelenéstek, beszédetek, mint a'
nagy szározságot fel-váltó kellemetes
eső, mellytől minden újra születik.
... Oh Fejedelmek! ha ilyenek

vagytok 's valósággal ilyenek akartok lenni, bizonyára tökéletességre fog menni a' ma leg-fontosabb igyekezetetek, tudni illik ember társaitoknak formálása. Ha ezután el-nézitek az új világosságnak követkeéseit, az az, hogy tűnnek el a' babonások, a' bal itéletek, mint megannyi késértetek: ellenben miként terjed a' munkásságra szolgáló ösztön, 's ezzel a' bődög állapot, 's a' megelégedés; miként nevedik napról napra az Isteni tisztelet, 's a' törvény szerint-való élés; ha láttyátok, hogy a' paraszt néppel-is, mint emberekkel, úgy lehet befzélieni, 's azokat jóra venni; ha a' rendtartás, tisztaság, 's okos el-rendelés mindenütt szemetekbe tűnik, és már a' gyermekeknek közföntéseikből, 's tekinteteikből-is észrevehettek, hogy az emberi értelem 's érzékenység fel-ébredtetett benne;

ha az ifiúságnak vég, és ártatlan énekeket halljátok, 's azokból által látjátok, hogy csak voltak jó lelkű emberek, kik a' parasztoknak pártját fogták, 's őket mind azokra meg-tanították, a' mik el-nem rontják, sőt boldogokká tefzik őket; ha mind ezeket tapasztaljátok, akkor fog szívetek vigadni, hogy — Fejedelmek — vagytok. Akkor nézhetek úgy jobbágyaitokra, mint ez édes atya jól nevelt magzattaira, mint „az Isten, ki meg-tekéntvén, a' mit teremtett, 's íme! mind jónak találta azt. “

Nem igen jól esik a' Királyi székből le-szállani, 's jobágyá lenni, főkép' ha munkálódásokért Izeretik Királyi székekben a' Fejedelmeket. Kellemetes dolog Királynak maradni, ha az előtt-is a' vólt. Királyok maradtok, ha szabaddá tettétek-is Ország-

tokat. Mint a' háláadás és, szeretet,
úgy a' ti uralkodástok is örökké fen
maradandó léfzen.

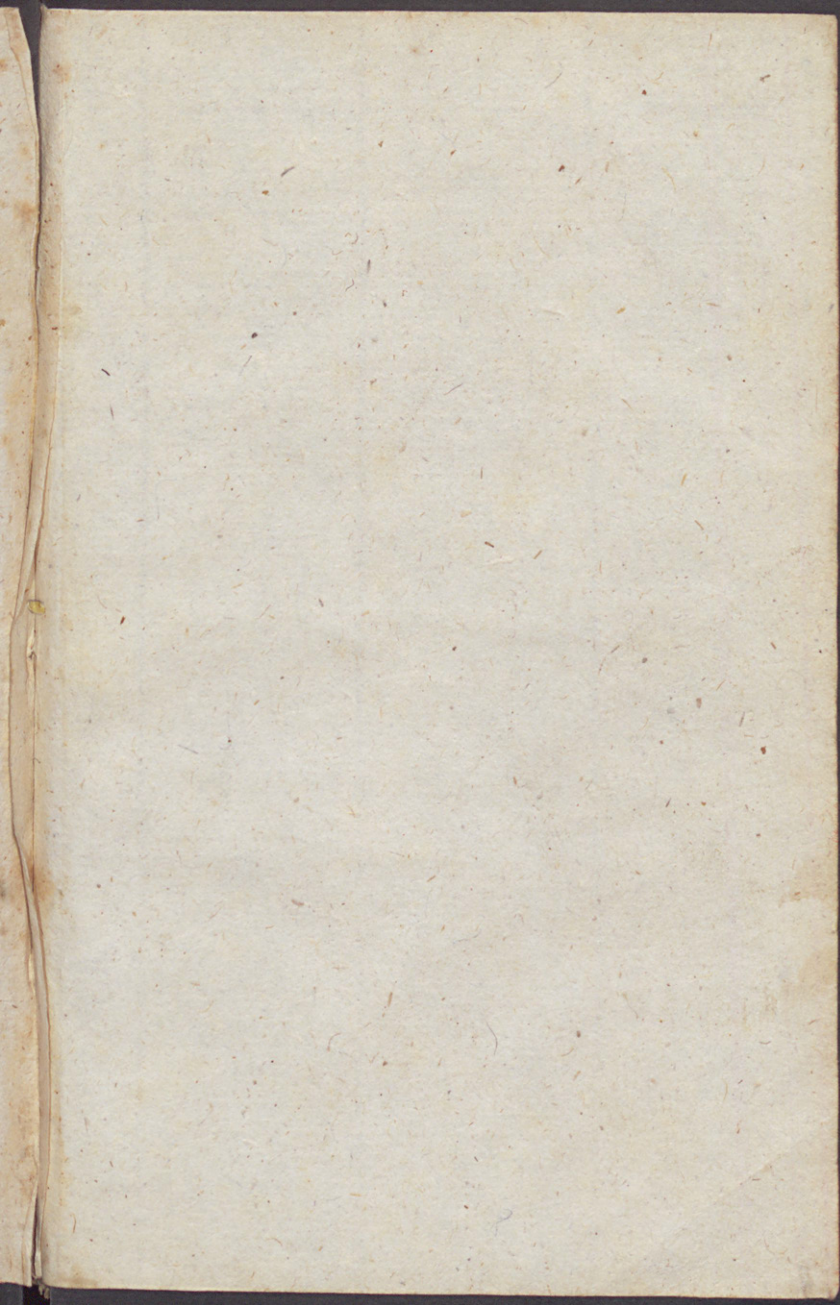
V É G E.

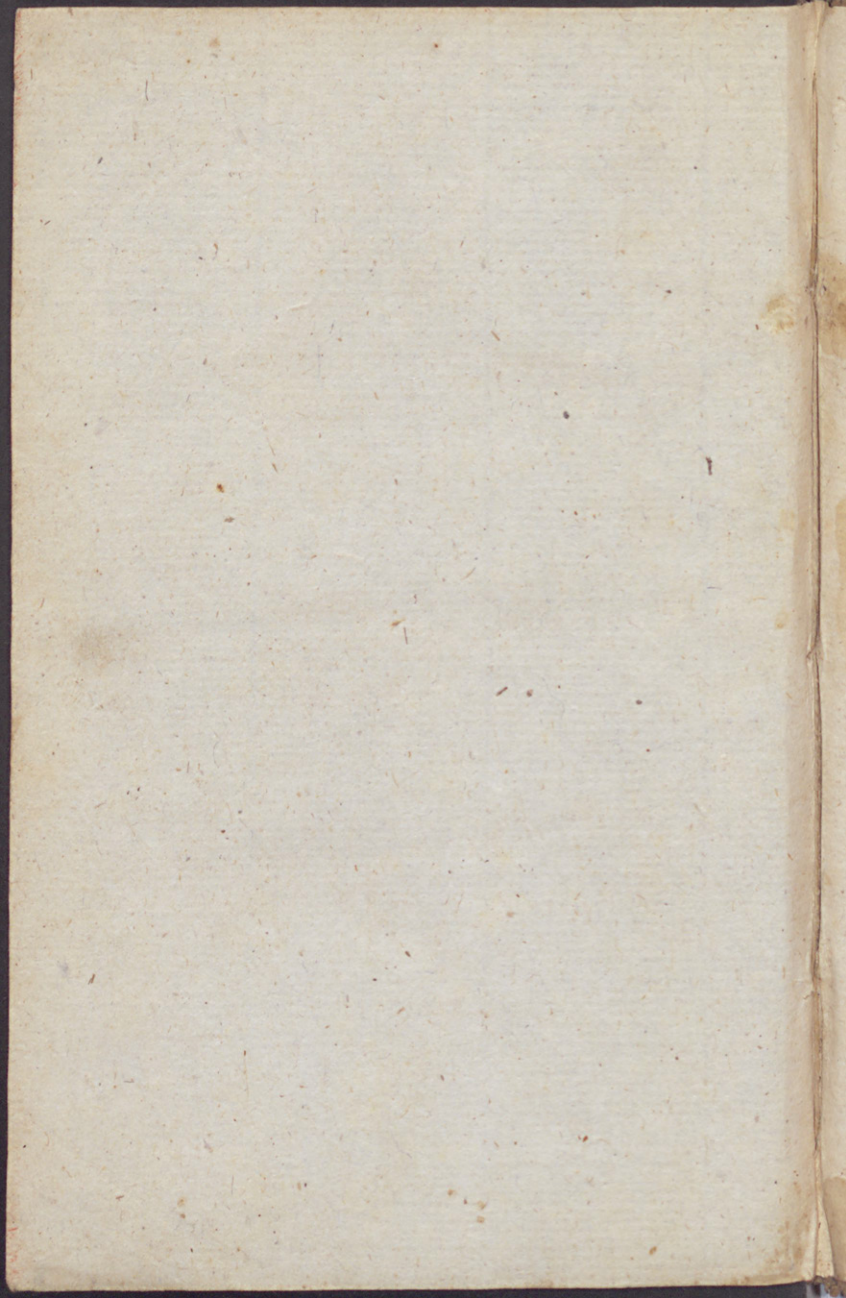

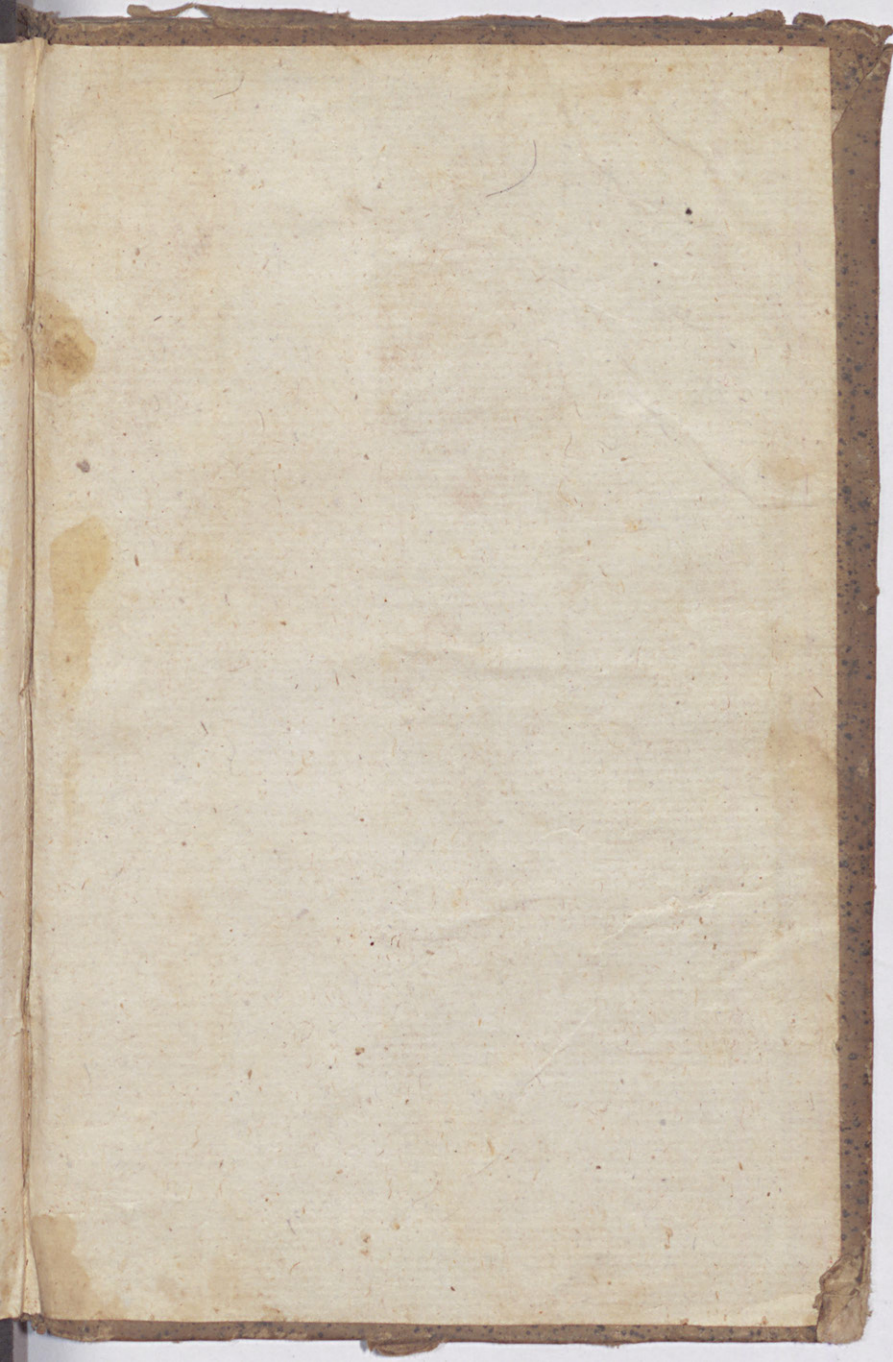
DEBRECENI EGYETEMI KÖNYVTÁR

Lelt.

24660-1953

757837